

Eindopdracht Bachelor 3 Geschiedenis

De rol van religie en religiositeit binnen nationale en internationale surveys

Naam: Jordi Straatman

Studentnummer: 4490436

Begeleider: Jan Kok

Cursus: [LET-GESB3100-2017-SCRSEM2-V: 1718 Bachelorwerkstuk](#)

Inhoudsopgave

Voorwoord en dankbetuiging.....	blz 3
Hoofdstuk 1.	
Inleiding.....	blz 4
Hoofdstuk 2.	
Religieuze dimensies en methode.....	blz 8
Hoofdstuk 3.	
Nationale en internationale Sociaalwetenschappelijke studies	blz 12
- <i>Categorie 1. Nationale sociaal-demografische surveys</i>	blz 13
- <i>Categorie 2. Internationale sociaal-demografische surveys</i>	blz 16
Hoofdstuk 4.	
De aanwezigheid van religieuze dimensies binnen nationale sociaal-demografische en culturele surveys.....	blz 19
Hoofdstuk 5.	
De aanwezigheid van religieuze dimensies binnen internationale sociaal-demografische en culturele surveys.....	blz 23
Hoofdstuk 6.	
Conclusie.....	blz 26
Literatuurlijst.....	Blz 28
Bijlage 1.....	blz 30
Bijlage 2.....	blz 39

Voorwoord en dankbetuiging

Ik zal voor het presenteren van mijn onderzoek nog kort reflecteren op deze ervaring. Ik heb voor dit onderwerp gekozen vanwege de verloving van een twintigjarige vriend van mij. Het verbaasde mij dat hij al zo vroeg ging trouwen. Ik wist dat deze persoon lid is van een strenge protestantse stroming, maar ik wist niet dat zijn geloof nog zo veel invloed had op zijn levensloop en zijn levenskeuzes. Ik wilde deze invloed van religie en religiositeit daarom graag onderzoeken voor mijn scriptie.

Deze scriptie is de eerste keer dat ik dit soort onderzoek heb verricht en het is in ieder geval een leerzame en interessante ervaring geweest. Het is altijd interessant om buiten je eigen vakgebied andere, maar toch ook aansluitende, literatuur te zoeken. Het werk aan dit project, ondanks het nog vast te stellen resultaat, heeft me daarmee ook een groot aantal inzichten opgeleverd.

Ik wil graag mijn begeleider Jan Kok bedanken voor de tijd die hij gestoken heeft in het project, de uitstekende feedback en de hulp die hij gegeven heeft bij het maken van een haalbare vraagstelling.

Verder wil ik graag de personen bedanken die mijn geschreven werk hebben gecontroleerd op vorm en spellingfouten. Mijn grootste dank gaat daarbij uit naar mijn eigen moeder Riet Straatman-Kamphorst

Jordi Straatman 2018

1. Inleiding.

De moderne godsdienstbeleving en de impact van het geloof op het leven van de gelovige is, in tegenstelling tot de periode van de verzuiling, nog maar weinig behandeld in historisch onderzoek. Dit is onterecht. Uit sociologische onderzoeken blijkt dat religie, ook na de verzuiling, nog steeds een invloed heeft op het leven van de gelovige mens. Het bestuderen van de religie en de bijbehorende sociaal en demografische impact in de periode na 1970 zou een grote aanvulling zijn op al bestaande historische onderzoeken naar deze onderwerpen. In dit paper wordt een kleine stap gezet in deze richting.

Vanaf de jaren 1880 kende Nederland, met als hoogtepunt de periode tussen 1920 en 1960, een sterk verzuilde samenleving. In deze samenleving waren verschillende maatschappelijke sectoren geïstitutioniseerd langs religieuze of ideologische lijnen waardoor de samenleving werd ondergebracht bij vier verschillende zuilen: de katholieke zuil, de protestantse zuil, de socialistische zuil en de liberale zuil. Het faciliteren van het leven van mensen van kraambed tot graf door middel van confessionele instituties in de katholieke en protestantse zuilen zorgde voor een sterke interne cohesie en een hoge mate van sociale controle. Door deze sociale controle konden de traditionele demografische patronen in stand worden gehouden.¹

Traditionele demografische patronen werden gekenmerkt door een relatieve hoge huwelijksleeftijd, een hoog vruchtbaarheidspercentage, geen of weinig buitenechtelijke kinderen, een laag scheidingspercentage en een lage graad van cohabitatie. Vaak vonden deze gebeurtenissen in het leven binnen de confessionele zuilen plaats volgens een bepaald patroon.² Deze redelijk vaste confessionele levensloop is samen te vatten in een zogeheten *cultural life script*: een geïnternaliseerde set van cultureel gedeelde representaties van een geïdealiseerd leven. Binnen deze *cultural life scripts* worden de ideale sequentie en het ideale tijdstip van bepaalde gebeurtenissen in de levensloop vastgelegd.³ De invloed die de verschillende geloven in Nederland hadden, in de vorm van religieuze affiliatie en religiositeit, op de mentaliteit en *life scripts* van mensen in de periode van de verzuiling is onderzocht. De onderzoeken hebben vooral de nadruk gelegd op de invloed van religie op de

¹ H. Knippenberg, 'The Netherlands, Selling Churches and Building Mosques' in: Hans Knippenberg ed., *The changing religious landscape of Europe* (Amsterdam 2005) 88-106, aldaar 89-90.

² F. Adiguzel, en T. Sobotka, 'Religiosity and spatial demographic differences in the Netherlands' *SOM Research Report 02F65*, University of Groningen (www.ub.rug.nl/eldoc/som/f/02F65/02F65.pdf) 1-23, aldaar 6.

³ O. Boonstra, H. Bras en M. Derks, 'Historical research on cultural life scripts. An exploration of opportunities and future prospects', *Historical Social Research* 39:1 (2014), 7-18, Aldaar 8.

vruchtbaarheid en of deze religieuze invloed significant is als er wordt gecontroleerd voor sociaaleconomische en regionale factoren.⁴ Religieuze affiliatie staat in dit geval voor het zelf veronderstelde en officiële lidmaatschap van een religieuze groepering. Religiositeit staat voor de persoonlijke toewijding van een religieus persoon. Over het algemeen had religie wel invloed op de levensloop van gelovigen, maar er was geen sprake van een vast geïdealiseerd religieus *life script*. Gedragspatronen binnen religieuze groeperingen zijn het resultaat van het identificeren met leer van de kerk, de sociale controle die de kerk kon uitoefenen op haar leden, de communicatiemogelijkheden die de kerk tot haar beschikking had om haar boodschap over te brengen en de aanwezigheid van een bepaalde groepsmentaliteit.⁵

Vanaf de jaren 60 van de vorige eeuw begon de verzuilde samenleving af te brokkelen door secularisatie. Welvaart, geografische mobiliteit, media participatie en de deelname aan hoger onderwijs nam vanaf deze tijd toe. Deze modernisering en het toenemende contact met informatie over andere geloven en levensoriëntaties, zorgden voor de individualisering van de bevolking en ontzuiling van de Nederlandse maatschappij. Het lidmaatschap van de christelijke denominaties slonk en mensen namen een meer kritische houding aan tegenover traditionele normen en waarden.⁶ Steeds meer mensen verklaarden zichzelf als niet- religieus waardoor religie de impact op het leven van de mensen verloor. Secularisatie zorgde ervoor dat religie haar centrale plek in de samenleving kwijt raakte en gereduceerd werd tot één van de subsystemen van de maatschappij. Religie is hierdoor een persoonlijke keuze geworden.⁷

Het opinieonderzoek *God in Nederland* heeft in vijf edities vanaf 1966 tot 2015 getracht via enquêtes zicht te krijgen op verschuivingen in de christelijke godsdienst, de godsdienstigheid van Nederland en de rol van kerken in het publieke debat sinds de tijd van de ontzuiling. Sinds 2006 is er in het opinieonderzoek ook aandacht besteed aan ongebonden gelovigen, vormen van spiritualiteit en het belang van spiritualiteit in het leven van de mensen. De bevindingen uit de meest recente editie lijken overeen te komen met de voortzettende secularisatie. De ledenaantallen nemen af en er wordt minder waarde gehecht aan kerkelijke voorstellingen en participatie. Verder bestaat er een steeds grotere groep

⁴ Soibhan McAndrew en David Voas 'Measuring Religiosity using Surveys', *Survey Question Bank: Topic Overview 4* (2011) 1-15, aldaar 3.

⁵ J. Kok, 'Church affiliation and life course transitions in The Netherlands, 1850-1970', *Historical Social Research* 42:2 (2017), 59-91

⁶ H. Knippenberg, 'Secularization in the Netherland in its Historical and Geographical Dimensions', *Geojournal* 45:3 (1998) 209-220, aldaar 211-212

⁷ L. Halman en T. Pettersson, 'Differential Patterns of Secularization in Europe: Exploring the Impact of Religion on social Values', in: Loek Halman en Ole Riss eds., *Religion in secularizing society. The European religion at the end of the 20th century* (Tilburg 1999) 42-65.

ongebonden religieuzen en spirituele mensen die wel in iets geloven maar geen lid zijn van een religieuze organisatie ⁸ Verder onderzoek naar de omvang en vitaliteit van de verschillende kerkelijke gezindten, gecombineerd met de mate van deelname aan religieuze diensten, wordt uitgevoerd door het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS).⁹

God in Nederland en de onderzoeken van het CBS onderzoeken verschuivingen binnen de verschillende geloofsgemeenschappen en de manier van geloven. Voor de religieuze invloeden op de levensloop van gelovigen (en aanhangers van bepaalde vormen van spiritualiteit) is er in de onderzoeken van God in Nederland en het CBS minder aandacht. De bronnen waarmee de religieuze invloeden op de levensloop van religieuze georiënteerde mensen in de tijd van de verzuiling werden onderzocht kunnen helaas niet worden gebruikt voor recentere levenslopen. De eerste bron is De Historische Steekproef Nederland. (HSN). Deze dataset probeert de levenslopen van een representatief onderdeel van de bevolking in de 19de en vroege 20ste eeuw te reconstrueren. Dit wordt vooral gedaan door de levenslopen te reconstrueren aan de hand van bevolkingsregisters, trouw certificaten, geboorteakten en sterfteaktes.¹⁰ De tweede bron die inzicht zou kunnen geven in de invloed die religie mogelijk heeft op verschillende onderdelen van de levensloop zijn de Nederlandse volkstellingen. Binnen deze volkstellingen zijn verschillende variabelen te analyseren. De laatste Nederlandse volkstelling is helaas afgenomen in 1971.

Een oplossing voor dit bronnen gebrek zou gevonden kunnen worden bij sociale surveys. De cross-sectionele opzet van veel van deze sociale surveys maakt het mogelijk om representatieve sociale en demografische data van een bevolking te verzamelen. Deze cross-sectionele studies verzamelen data van een bepaalde doelgroep op een gegeven moment in de tijd. Door de verkregen religieuze data van verschillende bevraagde religieuze aspecten te vergelijken met andere verkregen sociale data, kan onderzocht worden hoe religie en religiositeit correleren met gender, leeftijd, educatie, werk, sociale klasse en levenslopen. De data die binnen deze surveys wordt verzameld over religie zouden kunnen worden gebruikt in een onderzoek naar de relatie tussen verschillende religieuze aspecten en andere sociale en demografische kenmerken in het leven van de respondenten. ¹¹

Recent wetenschappelijk onderzoek geeft de impact van religie en religieuze socialisatie op

⁸ J.Berghuijs en T. Bernts eds., *God in Nederland 1966-2015* (Utrecht, 2016), 17-19, 181-186.

⁹ H. Schmeets en C. van Mensvoort, 'Religieuze betrokkenheid van bevolkingsgroepen, 2010-2014' *Centraal bureau voor de Statistiek* (mei 2015) ; H. Schmeets, 'De religieuze kaart van Nederland, 2010-2013' (september 2014).

¹⁰ Internationaal instituut voor sociale geschiedenis, <https://socialhistory.org/nl/node/5420> (geraadpleegd 26 mei 2018)

¹¹ McAndrews en Voas, 'Measuring Religiosity,' 3.

bepaalde sociale en demografische aspecten van de levensloop en het familieleven weer in de gesecculariseerde maatschappij met behulp van sociale surveys. Als het gaat om vruchtbaarheidspatronen, het aangaan van huwelijken, scheidingen en de samenstelling van het huishouden, hebben deze demografische kenmerken een meer traditionele invulling bij religieuze mensen die het orthodoxe protestantisme aanhangen. Deze traditionele oriëntatie wordt daarbij verder versterkt door een regelmatige deelname aan de religieuze diensten.¹² Andere onderzoekers gaan hierin nog een stap verder door te claimen dat de voormalige sociaal invloedrijke katholieke- of protestantse instituties die een land of een gebied ooit had, nog steeds bepalend zijn voor bepaalde meningen en wereldbeelden.¹³ Een voorbeeld hiervan zijn de demografische karakteristieken van het katholieke Zuiden van Nederland die qua demografische karakteristieken overeenkomen met de katholieke landen in Zuid-Europa als het gaat om het minder voorkomen van op zichzelf wonende alleenstaande jongvolwassenen, het latere verlaten van het ouderlijk huis en de latere geboorte van het eerstgeboren kind.¹⁴ Naast het religieuze lidmaatschap en religieuze participatie heeft ook religieuze socialisatie invloed op de vruchtbaarheid. Religieuze socialisatie is het bijbrengen van religieuze ideeën en voorstellingen aan kinderen tijdens de opvoeding. Deze ideeën worden hoofdzakelijk doorgegeven door de ouders of opvoeders van het kind. Volwassenen die in een religieus huishouden zijn opgevoed maar op latere leeftijd de kerk verlieten hebben een grotere kans om een derde kind te krijgen. Dit komt door de geïnternaliseerde religieuze waarden die ze mee hebben gekregen tijdens de opvoeding. De religieuze oriëntatie van de ouders speelt hierbij een bepalende rol. De religieuze socialisatie van het kind is het sterkst als beide ouders of partners een religieuze oriëntatie hebben.¹⁵ De snelle groei van het aantal moslims in Europa kan ook verklaard worden door de aanhang van de islam en de intensiteit van de religiositeit van moslimvrouwen. Moslimvrouwen zijn over het algemeen religieuzer georiënteerd dan niet moslimvrouwen en religieuze moslim vrouwen met meer traditionele familiewaarden hebben een grotere kans om twee of meer kinderen te krijgen.¹⁶ Verder blijkt bij zowel kerkleden als ongebonden religieuze personen het geloof een positief effect te

¹² Adiguzel en Sobotka, 'Religiosity and spatial demographic', 18-20

¹³ R. Inglehart en W. Baker, 'Modernization, Cultural Change and the Persistence of Traditional Values', *American Sociological Review* 65:1 (2000) 19-49.

¹⁴ Adiguzel en Sobotka, 'Religiosity and spatial demographic', 14.

¹⁵ C. Berghammer, 'Religious Socialisation and Fertility: Transition to Third Birth in The Netherlands', *European Journal of Population* 25:3 (2009) 297- 324, aldaar 319-321.

¹⁶ T. Frejka en CF. Westoff, 'Religiousness and Fertility among European Muslims' *Population and Development Review* 33:4 (2007), 785-809, aldaar 806.

hebben op de psychologische gesteldheid. De religieuze oriëntatie lijkt een steunpunt te zijn dat bepaalde onzekerheden in het leven wegneemt. Deze religieuze of spirituele steun lijkt de zorgen bij het nemen van een groter gezin op te vangen.¹⁷

Ondanks deze resultaten lijkt het idee van secularisatie en de toenemende ontkerkelijking die in verschillende mate in Europa aanwezig is invloed te hebben op demografische onderzoeken. Religie wordt namelijk meestal niet opgenomen als determinant voor sociaal of demografisch gedrag en daarom ook minder bevraagd binnen sociale surveys.¹⁸

De hoofdvraag van deze wetenschappelijke exercitie luidt als volgt: *In hoeverre zijn de sociale surveys geschikt als bronnen voor onderzoek naar de invloed van religie en religiositeit op de levenslopen van de mensen?* Deze vraag wordt in verschillende delen beantwoord. Als eerst wordt de volgende vraag beantwoord: *Welke religieuze dimensies zouden er behandeld moeten worden in sociale surveys?* Binnen deze deelvraag wordt er gekeken naar de verschillende religieuze dimensies die iets zinvol kunnen weergeven over de invloed van religie op de levensloop van de mens. Deze dimensies, en het belang van de afzonderlijke dimensies, worden hieronder bij de methode geïntroduceerd en onderbouwd. Na een beschrijving van vier nationale en vier internationale sociale onderzoeken worden de questionnaires van deze surveys geanalyseerd aan de hand van de zeven uitgekozen religieuze dimensies. Deze surveys hebben als bindende eigenschap dat allen zijn afgenomen onder de Nederlandse bevolking. Met deze analyse wordt er antwoord gezocht op de vraag: *Welke religieuze dimensies worden er behandeld binnen de nationale en internationale surveys?* Na de analyse wordt er vastgesteld welke religieuze dimensies er worden behandeld in de sociale surveys. De aanwezigheid van deze dimensies bepaalt uiteindelijk de geschiktheid van de sociale surveys als bronnen voor historisch onderzoek naar de invloed van religie op de levenslopen van de respondenten. Na deze conclusie zal er advies worden gegeven over het beter waarnemen van religie in sociale surveys in toekomstige sociale onderzoeken en wordt er een voorstel gedaan naar een vervolgonderzoek.

2. Religieuze dimensies en methode

Sociale surveys zijn een fundamentele bron bij het onderzoeken van religie en religiositeit. Deze cross-sectionele studies verzamelen data van een bepaalde doelgroep op een gegeven

¹⁷ Philipov en Berghammer, 'Religion and Fertility Ideals', 279-280.

¹⁸ D. Philipov en C. Berghammer, 'Religion and Fertility Ideals, Intentions and Behaviour: a Comparative Study of European Countries' *Vienna Yearbook of Population Research* 5 (2007), 271-305, aldaar 272-274.

moment in de tijd. Door de verkregen religieuze data van verschillende bevraagde religieuze aspecten te vergelijken met andere verkregen sociale data, kan onderzocht worden hoe religie en religiositeit correleren met gender, leeftijd, educatie, werk, sociale klasse en levenslopen.¹⁹

Religie is een complex fenomeen. Er is getheoretiseerd dat religie verschillende betekenissen heeft en dat religie bestaat uit verschillende voorgestelde dimensies. Hier komt bij dat religie als fenomeen door de tijd heen verandert. De laatste honderd jaar is religie in het Westen steeds meer buiten de kerken en religieuze denominaties/ groeperingen getreden. Over de dimensies van religie en religiositeit die gemeten kunnen worden in sociale surveys bestaat al sinds het begin van de vorige eeuw een grootschalig debat. Sociologen hebben door de tijd heen verschillende concepten en dimensies voorgesteld om religie en religiositeit te duiden en te peilen in sociologische onderzoeken. Deze dimensies zijn uiteenlopend en kunnen variëren in aantallen van twee tot elf.²⁰

In dit debat is er nog geen sprake van consensus. Wel is het tegenwoordig gebruikelijk dat sociale surveys zich focussen op drie aspecten van religie: religieus geloof, praktijk en religieuze affiliatie. Religieus geloof onderzoekt het geloven in verschillende religieuze (en niet-religieuze) aannames over het leven en het leven na de dood zoals reïncarnatie, horoscopen, geesten, het bestaan van god en het geloof in de aannames van een bepaalde religieuze denominatie. Vragen over het religieus geloof zijn in de meeste sociale surveys ook toepasbaar op niet-gebonden gelovigen die geen lid zijn van een religieuze groepering of denominatie. De religieuze praktijk onderzoekt de actieve participatie aan rituelen en andere religieuze gebruiken binnen een religieuze groepering of denominatie. Religieuze affiliatie doet onderzoek naar het religieuze lidmaatschap (in het heden en in het verleden) van een bepaalde religieuze groep of denominatie. Hierbij is belangrijk dat religieuze affiliatie onderdeel kan zijn van een culturele identiteit en religieuze affiliatie hoeft daarom niet gepaard te gaan met de religieuze toewijding (religiositeit) in de vorm van het aanhangen van religieuze aannames of de religieuze praktijk. Iemand uit het zuiden van Nederland kan zich als katholiek identificeren vanuit zijn culturele achtergrond zonder ook maar te geloven in God of naar de kerk te gaan. Anderzijds kan een persoon die regelmatig naar de religieuze diensten gaat niets voelen voor religieuze ideeën en regels. Deze persoon neemt om andere redenen deel aan de religieuze dienst. Een mogelijke reden hiervoor is sociale druk uit de

¹⁹ McAndrews en Voas, 'Measuring Religiosity,' 3.

²⁰ Jaak Billiet 2002. 'Chapter 9 Proposal for questions on religious identity', In: European Social Survey ed., *Questionnaire Development Report* (London 2002) 339-383, aldaar 340- 368

directe omgeving van de persoon.²¹

Een aantal van deze voorgestelde religieuze dimensies zijn in een recent onderzoek onderzocht. Uit dit onderzoek kwam een model dat bestaat uit vijf verschillende religieuze dimensies. Het blijkt dat deze dimensies sterk aan elkaar gerelateerd zijn, maar genoeg unieke kenmerken hebben om afzonderlijk te worden gebruikt als variabel op bepaalde aspecten van het leven en de levensloop.²²

Deze dimensies zijn voor een groot deel bij de bovengenoemde aspecten van religie (geloof, praktijk en affiliatie) onder te brengen. De eerste dimensie is de religieuze overtuiging. Deze dimensie van de religieuze overtuiging is onder te brengen bij het bovengenoemde aspect geloof. De dimensie van de religieuze overtuiging onderzoekt het geloven in een hogere macht, het geloof in het bovennatuurlijke en het geloof in bepaalde religieuze aannames. De dimensie van de religieuze exclusiviteit onderzoekt de aanname van religieuze ideeën/voorstellingen als onveranderlijke vaststaande regels gegeven door God en het afwijzen van andere geloofsovertuigingen. De derde en vierde dimensies, externe religieuze participatie en persoonlijke religieuze participatie, zijn ondergebracht bij het aspect van de religieuze praktijk. De externe religieuze participatie onderzoekt religieuze deelname aan religieuze vieringen of andere sociale vieringen binnen een bepaalde religieuze groepering of denominatie. De persoonlijke religieuze participatie onderzoekt religieuze devotie van gebonden en niet-gebonden gelovigen op een persoonlijk niveau. De laatste dimensie is religieuze saillantie. Met deze dimensie wordt het belang van religie en de plaats van religie in de hiërarchie van de identiteit onderzocht. Identiteit kan onder andere bepaald worden door je vriendenkring, sociale status, politieke oriëntatie en etniciteit. Religie kan als onderdeel van deze rij belangrijk zijn voor de identiteit of is ondergeschikt aan andere identiteitsmarkers.²³

Deze verschillende dimensies zijn in voorgaande onderzoeken in verband gebracht met verschillende sociale fenomenen en handelingen. Zo is religieus geloof gekoppeld aan fysiek en mentaal welzijn. Religieuze exclusiviteit is in verband gebracht met een conservatieve kijk op niet-heteroseksuele relaties. De mate van externe religieuze praktijken is verbonden aan de timing van de eerste seksuele intimiteit. De rang van religie in de hiërarchie van de identiteit binnen de religieuze saillantie is in verband gebracht met religieus

²¹ McAndrews en Voas, 'Measuring Religiosity,' 1-6.

²² Lisa D. Pierce, George M. Hayward en Jessica A. Pearlman, 'Measuring Five Dimensions of Religiosity Across Adolescence,' *Review of Religious Research* 59:4 (2017) 367-393, aldaar 382-383

²³ Pierce, Hayward en Jessica A. Pearlman, 'Measuring Five Dimensions', 368- 373

handelen in het dagelijks leven.²⁴

Aan deze bovenstaande dimensies voeg ik nog twee dimensies toe: de dimensies van de religieuze affiliatie en religieuze opvoeding/socialisatie. Zoals al is aangegeven staat religieuze affiliatie niet voor persoonlijke religiositeit, maar kan ook gezien worden als onderdeel van de culturele achtergrond. De geïnternaliseerde religieuze waarden, het resultaat van een religieus georiënteerde opvoeding, zijn zoals al eerder benoemd in verband gebracht met verhoogde vrouwelijke vruchtbaarheid. Gezien deze uitwerking worden religieuze affiliatie en religieuze socialisatie als elementen in mijn onderzoek meegenomen.²⁵

Samenvattend zijn de religieuze dimensies die in een sociale survey voor zouden moeten komen statistiek relevant genoeg om als variabele te dienen als verklaring voor verschillende aspecten in het leven en de levensloop van de respondent. Onderzoek heeft uitgewezen dat zeven religieuze dimensies aan dit criterium voldoen. Deze religieuze dimensies zijn religieuze overtuiging, religieuze exclusiviteit, externe religieuze participatie, persoonlijke religieuze participatie, religieuze saillantie, religieuze socialisatie en religieuze affiliatie.

In mijn analyse van de acht cross-sectionele surveys wil ik het religieuze onderdeel van deze surveys onderzoeken. Dit wil ik doen aan de hand van de zeven genoemde religieuze dimensies. Deze dimensies zijn gekozen omdat de dimensies een uitgebreid beeld geven van religie en religiositeit en vaak voorkomen in sociale surveys. Daarbij komt dat bepaalde dimensies zowel toepasbaar zijn op gebonden als ongebonden religieuze gelovigen: religieuze socialisatie, saillantie, exclusiviteit en persoonlijke religieuze participatie. Allereerst zal ik het totaal aantal vragen met betrekking tot religie per survey weergeven. Het is vervolgens mijn bedoeling om per survey bij te houden welke vragen er onder kunnen worden gebracht bij een van de zeven dimensies. Deze dimensies zijn duidelijk genoeg van elkaar te onderscheiden om variabelen aan toe te schrijven. Als er over een variabele twijfel bestaat zal ik toelichten waarom ik gekozen heb voor een bepaalde dimensie. Zelf bestaan de dimensies uit verschillende al bekende en waar te nemen eigenschappen:

-Religieuze overtuiging: geloof in leven na de dood, geloof in engelen, geloof in duivels, geloof in wonderen, geloof in God, geloof in het einde der tijden, geloof in 'iets'/ het bovennatuurlijke.

-Religieuze exclusiviteit: aanname van exclusieve waarheid van een enkele religie of

²⁴ Pierce, Hayward en Pearlman, 'Measuring Five Dimensions,' 369-371.

²⁵ Caroline Berghammer, 'Religious Socialisation and Fertility: Transition to Third Birth in The Netherlands', *European Journal of Population* 25:3 (2009) 297- 324, aldaar 319-321.

religieuze stroming, mening over het combineren van verschillende religieuze elementen , kijk op de waarheid, mening over bekeringen en bekeerlingen. Het trouwen met een partner met eenzelfde religieuze affiliatie is ook een indicatie van religieuze exclusiviteit.

-Externe religieuze participatie: deelname aan religieuze diensten, gezamenlijk bidden, gedeelde religieuze en sociale activiteiten binnen de religieuze groepering.

-Persoonlijke Religieuze Participatie: zelfstandig lezen uit De Heilige Schrift, frequentie van zelfstandig bidden of communicatie met God (of het 'iets'), zelfstandig de religieuze rustdag aanhouden en vasten.

-Religieuze Saillantie: belang van het geloof, overgave aan God, belang van religie vergeleken met andere identiteitsfactoren en waarden.

-Religieuze Affiliatie: zelf verondersteld en officieel lidmaatschap bij een religieuze groepering.

-Religieuze Socialisatie: Religieuze opvoeding, de religieuze oriëntatie van de ouders, de eigen religie en religiositeit op een bepaalde leeftijd tijdens de religieuze socialisatie, religieuze kenmerken van de sociale omgeving, belang van religie bij de opvoeding.

3. Nationale en internationale Sociaalwetenschappelijke studies

Voorgaand onderzoek heeft bewezen dat religie nog steeds een belangrijke factor is die invloed heeft op de levensloop en bepaalde sociale en demografische aspecten van het leven. Toch wordt er geklaagd dat religie tegenwoordig niet meer meegenomen wordt in onderzoeken als een belangrijke determinant voor sociologisch en demografisch gedrag.²⁶ Om het belang van religie en religiositeit in moderne surveys te onderzoeken worden er in dit onderzoek verschillende brede sociaal-demografische onderzoeken bekeken. Deze brede sociaal-demografische onderzoeken verschillende sociaal en demografische aspecten, waaronder religie, die met elkaar in verband kunnen worden gebracht. Om een goed en divers beeld te krijgen van de rol van de religie en religiositeit in sociale surveys worden er zowel binnenlandse als internationale studies onderzocht. De internationale surveys zijn ook afgenomen in Nederland.

In totaal zijn er twee soorten surveys die worden onderzocht. De eerste categorie bestaat uit de brede nationale sociaal-demografische surveys die sociaal-culturele en

²⁶ D. Philipov en C. Berghammer, ' Religion and Fertility Ideals, Intentions and Behaviour: a Comparative Study of European Countries' *Vienna Yearbook of Population Research* 5 (2007), 271-305, aldaar 272-274.

demografische veranderingen in de maatschappij onderzoeken. De tweede categorie bestaat uit internationale surveys die sociaal-culturele en demografische veranderingen in verschillende landen onderzoeken. Zoals al eerder beschreven worden zullen beide categorieën worden geanalyseerd aan de hand van de zeven bovengenoemde religieuze dimensies.

De onderzoeken uit de verschillende categorieën zullen in dit hoofdstuk beschreven worden. In deze beschrijvingen wordt duidelijk door wie de surveys worden georganiseerd, wat de belangrijkste doelstellingen van de onderzoeken zijn, welke thema's in de questionnaire worden behandeld, wie de doelgroepen van de onderzoeken zijn en hoe de onderzoeken bij de respondenten worden afgenomen.

De bovengenoemde kenmerken van de nationale en internationale surveys zijn te vinden in de bijbehorende codeboeken en questionnaires. Deze codeboeken en questionnaires zijn vaak gratis toegankelijk op de officiële websites van de verschillende onderzoeken of via de site van DANS-KNAW. DANS staat voor *Data Archiving and Networked Services* en is een Nederlands instituut voor permanente toegang tot onderzoeksgegevens. Omdat de onderzoeken gefinancierd zijn vanuit verschillende Nederlandse en Europese organisaties zijn de onderzoeken vrij toegankelijk voor onderzoekers en studenten. Als vuistregel worden alleen de meest recent beschikbare codeboeken en questionnaires in dit onderzoek onderzocht. Veel sociale surveys kiezen ervoor om dezelfde vragenlijsten aan te houden. Mogelijk zegt de analyse van de meest recente questionnaires ook iets over voorgaande onderzoeken.²⁷

Categorie 1: nationale sociaal-demografische surveys

-De *Enquête Beroepsbevolking (EBB)* uit 2016 is een roterend panelonderzoek van het Centraal Bureau voor de Statistiek dat wordt gebruikt om de participatie van mensen op de arbeidsmarkt te beschrijven en te onderzoeken. Kenmerken en kwalificaties van deelnemers worden in verband gebracht met hun positie op de arbeidsmarkt. De belangrijkste indicatoren in het panel zijn de arbeidsdeelname, werkloosheid, kenmerken van de werkkring en het opleidingsniveau. De EEB wordt uitgevoerd als een steekproefonderzoek onder huishoudens in Nederland. De institutionele bevolking zoals bewoners van inrichtingen, instellingen en tehuizen vallen buiten de doelgroep. De modulestructuur bestaat uit een basisvragenlijst en aanvullende vragenlijsten die bedoeld zijn voor werkzame en niet-werkzame personen, waarbij de niet-werkzame personen één vragenlijst kunnen overslaan. De totale periode van

²⁷ McAndrews en Voas, 'Measuring Religiosity,' 3.

deelname aan de enquête bedraagt twaalf maanden waarin de respondenten vijf maal worden benaderd om peilingen te voltooien. De eerste peiling wordt afgenomen via de CAWI methode (Computer Assisted Web Interviewing). Als respondenten niet responderen via de CAWI worden ze telefonisch benaderd (CATI: Computer Assisted Telephone Interviewing). Om de eerste peiling via CATI/CAWI interviews mogelijk te maken moest de eerste peiling worden ingekort vanwege de duur van het interview. De vervolg peilingen herhalen grotendeels dezelfde vragen als de eerste peiling. Als het antwoord op een vraag tussen de twee peilingen veranderd, wordt deze wijziging vastgelegd. Buiten de overgenomen vragen van de eerste peiling bevatten de vervolg peilingen twee en drie aanvullende vragen blokken waar de gegevens op jaarbasis worden gepubliceerd. In deze aanvullende vragen blokken wordt onder andere gevraagd naar zorg, onderwijs, religie en vrijwilligerswerk.²⁸

-*Sociaal-Culturele Ontwikkelingen in Nederland (SOCON)* uit 2017 is een survey onderzoek verricht door de Sectie Sociologie van de Radboud Universiteit Nijmegen. SOCON 2017 is een replicatie en uitbreiding van zeven eerder uitgevoerde onderzoeken. Het doel van de voorgaande onderzoeken en het huidige onderzoek is het vastleggen van sociale trends in de Nederlandse maatschappij om vervolgens deze sociale trends te analyseren. De meeste vragen uit dit meest recente onderzoek zijn gerelateerd aan drie grote sociologische onderwerpen: sociale ongelijkheid, sociale cohesie en modernisatie. De belangrijkste thema's die binnen deze onderwerpen worden behandeld zijn sociaal structurele karakteristieken, waardesystemen, religie, ethocentrisme, conservatisme, politiek en sociaal kapitaal. De doelgroep van SOCON 2017 bestaat uit personen in de leeftijdscategorie tussen 18-70 jaar die de Nederlandse populatie representeren. Het onderzoek uit 2017 is uitgevoerd door CAWI en CATI methoden te combineren. De respondenten werd gevraagd een online questionnaire (CAWI) in te vullen. Respondenten die niet reageerden op dit verzoek werden benaderd via de telefoon (CATI) om alsnog een questionnaire te voltooien. Aan respondenten die via de telefoon werden benaderd werd gevraagd of ze een aanvullende online questionnaire (CAWI) konden invullen. Na de verzamelfase werden de drie verschillende questionnaires samengevoegd.²⁹

-*The Permanent Onderzoek Leefsituatie (POLS)* uit 2008 is een onderzoek van het Centraal Bureau voor de Statistiek. Het doel van het onderzoek is het verstrekken van een

²⁸ Centraal Bureau voor de Statistiek - CBS (2016): Enquête Beroepsbevolking - EBB - 2016. DANS. <https://doi.org/10.17026/dans-26j-x8wp> , Methoden en definities Enquête beroepsbevolking 2016

²⁹ Savelkoul, dr. M.J. (Radboud University) (2017): Social and Cultural Developments in the Netherlands 2017. DANS. <https://doi.org/10.17026/dans-xm5-bm45> DANS Data Guide 17

platform om op permanente basis hoogwaardige en coherente informatie over de leefsituatie van de Nederlandse bevolking te verzamelen. POLS is in 1997 ontstaan na de integratie van verschillende oude leefsituatieonderzoeken. POLS is een survey onder de Nederlandse bevolking die gevestigd is in particuliere huishoudens, waarbij informatie wordt verzameld die voor de hele bevolking van toepassing wordt geacht. De onderzoeksopzet van de POLS bestaat uit een schil model waarbij de vragen van de 'afzonderlijke' onderzoeken zijn verdeeld over vier verschillende schillen. De vragen van schil één en twee worden voorgelegd aan elke respondent. Schil één omvat vragen naar demografische en sociaaleconomische kenmerken. Het demografisch onderdeel bevat vragen over leeftijd, geslacht, burgerlijke staat, samenstelling van het huishouden, nationaliteit en woongemeente. De sociaaleconomische kenmerken betreffen opleiding en de sociaaleconomische positie. Schil twee bevat kernindicatoren van verschillende contextuele onderwerpen. Onderwerpen zoals wonen, gezondheid, leefstijlen, kwaliteit van arbeid, politieke betrokkenheid, milieu, maatschappelijke participatie, tijdsbesteding, slachtofferschap en onveiligheidsgevoelens worden in deze schil behandeld. Schil drie en vier bestaan uit thematische en onderwerpsgerichte modules. Screeningsvragen die aan de respondent worden voorgelegd bepalen welke thematische vragenlijsten in schil drie en vier worden voorgelegd. De basisvragenlijsten van schil één en twee worden afgenomen met de CAPI methode. De onderwerpgerichte modules van schil drie worden behandeld met de CAPI methode en de PAPI (Paper And Pencil Interview) methode.³⁰

-*Culturele Veranderingen in Nederland (CV)* uit 2016 is een onderzoek van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP). Het doel van deze survey is het vaststellen van opvattingen die Nederlanders hebben over de samenleving en cultuur, en hoe deze opvattingen in de loop van de tijd veranderen. De doelpopulatie van het onderzoek bestaat uit Nederlands sprekende personen die 16 jaar of ouder zijn op de eerste dag van de enquête maand. Deze personen moeten wel in Nederland wonen, en deel uitmaken van een particulier huishouden. Als een steekproefpersoon de Nederlandse taal niet of onvoldoende spreekt wordt er geen vragenlijst afgenomen. De vragenlijst van de CV wordt elk jaar opnieuw opgesteld nadat bepaalde onderwerpen weer actueel zijn geworden. Alle steekproefpersonen die uitgekozen zijn voor het onderzoek worden aan huis benaderd en geïnterviewd met de CAPI methode. Dit huisbezoek vindt plaats na het sturen van een

³⁰ Centraal Bureau voor de Statistiek; (1997): Permanent onderzoek van de Leefsituatie - POLS - BASIS 1997 tm 2009. DANS. <https://doi.org/10.17026/dans-zs5-gk5g>, Permanent onderzoek leefsituatie BASIS 2009.

aanschrijfbrief waarin het bezoek van de interviewer wordt aangekondigd en het doel van het onderzoek wordt toegelicht.³¹

Categorie 2: brede internationale sociaal-demografische surveys.

-Fertility and Family Surveys (FFS) is een onderzoek dat uitgevoerd is in de jaren negentig van de vorige eeuw onder 24 lidstaten van de United Nations Economic Commission of Europe (UNECE). De UNECE heeft, in samenwerking met de Population Activity Unit (PAU), dit onderzoek opgezet als onderdeel van het UNECE populatie programma. Dit programma is opgericht om veranderende sociale en demografische patronen vanaf de jaren 1960 te onderzoeken. Deze sociale veranderingen bevatten onder andere het uitstellen van het huwelijk, een toenemend aantal scheidingen, de verminderde vruchtbaarheid en de nieuwe uiteenlopende manieren van gezinsvorming buiten het traditionele gezin. De internationale questionnaire bestaat uit negen kern secties en vier optionele modules die worden uitgevoerd als deze toe te passen zijn in een onderzoeksgebied. De kern secties bestaan uit de volgende aspecten: het huishouden, het ouderlijk huis, partnerkeuze, kinderen, andere zwangerschappen, vruchtbaarheid, levensovertuigingen, educatie/werk en de eigenschappen van de partner. De vier optionele modules onderzoeken de volgende onderdelen: migratie, anticonceptie en religie en andere geloofssystemen. Voor mannen en vrouwen bestaan er afwijkende questionnaires. Deelnemende lidstaten kunnen ervoor kiezen om de standaard questionnaire aan te passen op hun eigen nationale voorkeuren. Interviews werden afgenomen bij een doelgroep bestaande uit de niet-geïnstitutionaliseerde volwassen mannelijke en vrouwelijke bevolking van een deelnemende lidstaat.³²

-Generations and Gender Survey (GGS) is een internationaal onderzoeksprogramma van de Population Activities Unit (PAU) en de United Nations Economic Commission for Europe (UNECE). Het GGS is de opvolger van de Fertility and Family Surveys. Het GGS is gestart in 2004 en is een multidisciplinaire panelonderzoek dat inzicht wil krijgen in de factoren die familieformatie en vruchtbaarheid beïnvloeden. Verder focust het onderzoek zich op de impact van intergenerationele en gender relaties op demografische gedragingen. Dit wordt gedaan door verschillende theorieën van verschillende sociaal-wetenschappelijke

³¹ Sociaal en Cultureel Planbureau - SCP; Centraal Bureau voor de Statistiek - CBS (2016): Thematische collectie: Culturele Veranderingen in Nederland (CV) en SCP Leefsituatie Index (SLI). DANS. <https://doi.org/10.17026/dans-zpa-9uwp>. Onderzoeksverantwoording Culturele veranderingen en SCP Leefsituatie Index 2016.

³² Family and fertility Survey- Introduction and Background, <https://www.unece.org/pau/ffs/ffs.html> (geraadpleegd 05-04-2018)

disciplines (demografie, sociologie, en sociale psychologie) in de survey op te nemen. In de survey worden vragen gesteld over het huishouden, eventuele kinderen, partners, de organisatie van het huishouden, de kwaliteit van de relatie met de partner, ouders en het ouderlijk huis, biologische vruchtbaarheid, gezondheid en welzijn, activiteiten/inkomen en waardeoordelen/levenshoudingen. Het GGS bestaat uit drie opeenvolgende panelonderzoeken met een interval periode van drie jaar tussen elk onderzoek. De doelgroep van dit onderzoek bestaat uit de niet-geïstitutionaliseerde bevolking van elk deelnemend land met de leeftijd van 18-79 jaar. Het doel is om per land 10.000 interviews af te nemen onder een representatief onderdeel van de bevolking. Deze interviews worden afgenomen met uitsluitend één lid van een huishouden. Deze interviews worden afgenomen met hulp van de CAPI methode. De interval van drie jaar tussen de interviews maakt het mogelijk om demografische ontwikkelingen en veranderingen in de waardeoriëntaties te observeren. Deze opzet maakt het ook mogelijk om de realisatie van demografische intenties van respondenten te volgen. In deze set-up wordt informatie uit het verleden en voorgaande interviews gebruikt om de sociale veranderingen in het leven van respondenten die voorkomen tijdens de intervallen van het onderzoek te verklaren.³³

-*European Value Study (EVS)* is een crossnationaal en longitudinaal onderzoeksprogramma dat door de European Value Systems Study Group (EVSSG) is opgericht in de jaren 70. Het EVS doet onderzoek naar menselijke waarden. Dit onderzoeksprogramma bestaat uit verschillende internationale questionnaire die tussen 1981 en 2008 vier keer zijn afgenomen. De questionnaire uit 2008 bereikte 47 verschillende Europese landen/gebieden. Het EVS probeert zicht te krijgen op de ideeën, attitudes, denkbeelden, waarden, voorkeuren en meningen van het Europese volk. De questionnaire, die het bovenstaande inzicht moet verschaffen, bestaat uit acht verschillende onderwerpen: perceptie van het leven, werk, religie, familie en huwelijk, politiek en samenleving, morele houding, nationale identiteit en persoonlijke omgeving. De questionnaire wordt afgenomen door middel van een persoonlijk interview bij een representatieve groep van 1500 respondenten per land. De doelgroep van dit survey zijn personen van achttien jaar en ouder die binnen private huishouden wonen in één van de 47 Europese landen/gebieden. Deze personen worden niet geweigerd op grond van nationaliteit of burgerschap. Wel kan een respondent worden uitgesloten als de nationale taal van de regio niet goed beheerst wordt.³⁴

³³ Generations and Gender Survey Wave 1 - Consolidated Wave 1 Questionnaire Manuel.

³⁴ EVS, GESES (2016): EVA 2008 Method Report. GESIs Papers 2016/18. Retrieved from <http://www.europeanvaluesstudy.eu/>. pp 7-13, 26-28

-*World Values Survey (WVS)* is een internationaal onderzoek dat is opgericht in 1981 door de World Values Survey Association na de eerste afname van het EVS onderzoek. In totaal zijn er zes questionnaires van het WVS uitgegeven. Het meest recente onderzoek is uitgevoerd in de periode tussen 2010-2014. Het WVS is een globaal onderzoek van sociale wetenschappers die de veranderende sociale normen in de samenleving onderzoekt. Om dit te onderzoeken worden in de questionnaires veertien verschillende onderwerpen besproken: sociale normen/waarden, sociale welzijn, sociaal kapitaal, economische waarden, corruptie, migratie, postmaterialisme, wetenschap/technologie, veiligheid, religieuze normen, ethische normen/waarden, politieke interesse, politieke cultuur en demografie. Longitudinaal wordt de impact van deze sociale veranderingen op het sociale en politieke leven onderzocht. Het WVS is een internationaal representatief onderzoek dat wordt uitgevoerd in bijna honderd landen. In totaal wordt 90% van de wereldbevolking gerepresenteerd. In al deze landen wordt een universele questionnaire gebruikt. Het totaal aantal respondenten bestaat ongeveer uit 400.000 verschillende deelnemers. De beoogde doelgroep van dit onderzoek is een representatief monster van de bevolking van minimaal 1200 respondenten. Deze respondenten zijn tussen de 18-85 jaar en verblijven in een privaat huishouden in een van de ongeveer honderd landen. Nationaliteit, burgerschap en taal zijn geen criteria. De questionnaire wordt afgenomen door middel van een persoonlijk interview met de respondent. De antwoorden van de respondent worden opgeschreven op papier of met behulp van de CAPI methode. Als personen op slecht bereikbare plekken gevestigd zijn worden de interviews afgenomen via de telefoon.³⁵

³⁵ Inglehart, R., C. Haerpfer, A. Moreno, C. Welzel, K. Kizilova, J. Diez-Medrano, M. Lagos, P. Norris, E. Ponarin & B. Puranen et al. (eds.). 2014. World Values Survey: Round Six - Country-Pooled Datafile Version: www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWV6.jsp. Madrid: JD Systems Institute. WV6_Codebook_v_2014_11_07.xls

4. De aanwezigheid van religieuze dimensies binnen nationale sociaal-demografische en culturele surveys

Survey	Religieuze Overtuiging	Religieuze Exklusiviteit	Externe religieuze Participatie	Persoonlijke Religieuze Participatie	Religieuze Saillantie	Religieuze Socialisatie	Religieuze Affiliatie
SOCON	x	x	x	x	x	x	x
CV	x	x	x	-	-	x	x
POLS	-	-	x	-	-	-	x
EBB	-	-	x	-	-	-	x

Tabel 1 verdeling van de religieuze dimensies onder nationale surveys.

SOCON: Sociaal-Culturele Ontwikkelingen in Nederland

CV: Onderzoek Culturele Veranderingen in Nederland

POLS: Permanent Onderzoek Leefsituatie

EBB: Enquête Beroepsbevolking

In de bovenstaande tabel is in het kort de inhoud van vier geanalyseerde Nederlandse surveys weergegeven. De vragen of stellingen die in de surveys aanwezig zijn, zijn onderverdeeld in zeven verschillende religieuze dimensies die voorheen al beschreven zijn. Per religieuze dimensie wordt bekeken wat de verschillende surveys te bieden hebben. In bijlage 1 is een overzicht te zien van de verschillende vragen en stellingen die te maken hebben met religie en religiositeit. Aan de hand van de aanwezigheid van de zeven dimensies wordt uiteindelijk de waarde van de surveys als historische bron bepaald.

De dimensie van de Religieuze Overtuigingen bevat elementen van de persoonlijke religieuze overtuigingen en het accepteren van (of het verwerpen van) bepaalde religieuze voorstellingen zoals het geloof in het bestaan van het leven na de dood. Variabelen die te maken hebben met de religieuze overtuigingen van de respondenten zijn aanwezig bij twee van de bovenstaande surveys. Deze religieuze dimensie wordt bij de twee surveys wel met meer variabelen behandeld dan de andere religieuze dimensies. Zowel het SOCON als de CV stellen verschillende vragen over de persoonlijke religieuze overtuigingen van de respondenten. Verder worden er verschillende stellingen voorgelegd aan de respondenten waarop gereageerd kon worden met behulp van een aflopende schaal. De CV behandelt vragen over de mening van de respondent over God, de mate waarin de respondent zichzelf identificeert als religieus of spiritueel persoon en het bestaan van een leven na de dood. Het SOCON legt de respondent verschillende vragen en stellingen voor met betrekking tot religieuze overtuigingen van de geïnterviewde persoon. Deze stellingen gaan over de

aanwezigheid van een persoonlijke God die zich om elk mens bekommerd, de aanwezigheid van een actief ingrijpende God en de zin die het leven heeft vanwege de aanwezigheid van het leven na de dood: "*Gelooft u in een leven na de dood?*"

Religieuze exclusiviteit onderzoekt het fundamentalistische aspect van het geloof. Als het geloof wordt beschouwd als het woord van God kan het worden gezien als de enige ware vorm van geloof. De religieuze exclusiviteit van het geloof wordt in twee surveys behandeld. Het SOCON doet dit door morele vragen te stellen over 'goed' en 'fout' handelen en de aanvaardbaarheid van het handelen in een bepaalde richting in hypothetische situaties die afwijken van religieuze voorschriften of standpunten. Zo wordt er onder andere gevraagd naar het krijgen van kinderen, abortus en euthanasie: "*Moet het volgens u mogelijk zijn dat een vrouw zonder meer abortus kan laten uitvoeren als zij wenst?*" Door de antwoorden op deze vragen met de religieuze voorschriften van de eventuele religieuze affiliatie van de respondent te vergelijken zal duidelijk worden in welke mate de respondent de religieuze voorschriften volgt. Het SOCON is de enige nationale survey die vraagt naar de religieuze oriëntatie van de partner van de respondent. Een partner met dezelfde religieuze overtuiging wijst op de religieuze exclusiviteit van de respondent en een gelimiteerde partnerkeuze vanwege de uitsluiting van personen met een andere religieuze oriëntatie. Het is ook de religieuze affiliatie van de partner die in de questionnaire wordt bevraagd. De CV behandelt religieuze exclusiviteit door te vragen naar het 'ware' woord van God in de bijbel en de toereikendheid van de antwoorden van de religieuze groepering op hedendaagse spirituele vragen. Vervolgens wordt er in de survey gevraagd naar het vertrouwen dat wordt gegeven aan religieuze organisaties en het zoeken van wijsheden binnen allerlei religieuze tradities en religieuze ideeën: "*Beschouwt u de Bijbel als het woord van God?*"

Bij de dimensie van de externe religieuze Participatie horen vragen of statements over de deelname aan religieuze groepsactiviteiten zoals het gezamenlijke kerkbezoek en andere sociale activiteiten binnen de religieuze groepering. De dimensie komt in alle nationale surveys naar voren. De standaardvraag die bij deze dimensie terugkomt heeft te maken met de frequentie van deelname aan religieuze bijeenkomsten die in elke survey wordt behandeld. Het Pols vult deze standaardvraag aan door activiteiten binnen levensbeschouwelijke groeperingen die buiten religieuze vieringen vallen, zoals deelname aan kerkraden en het bezorgen van levensbeschouwende nieuwsbladen, te onderzoeken.

De vierde dimensie van de persoonlijke religieuze participatie bevat persoonlijke religieuze bezigheden zich buiten de religieuze groepering afspelen. De persoonlijke religieuze praktijk is slechts bij één van de vier nationale surveys terug te vinden. Het

SOCON stelt binnen deze dimensie een vraag over het bidden en de bidfrequentie van de respondent. *"Bidt u wel eens? Zo ja, hoe vaak?"*

Het belang van religie in het leven van de respondent wordt behandeld binnen de dimensie van de religieuze saillantie. Alleen binnen de questionnaires van het SOCON komt deze religieuze dimensie aan bod. Stellingen die aan de respondent worden voorgelegd hebben te maken met de invloed die religie en levensbeschouwing kunnen hebben op het alledaagse leven, het nemen van belangrijke beslissingen, politieke opvattingen en politiek stemgedrag. Het SOCON bevat nog een stelling die inzicht kan geven in het belang van religie in het leven van de respondent: *'Het leven heeft voor mij alleen maar betekenis omdat er een God bestaat.'* In de SOCON wordt dit variabel ondergebracht bij de uitspraken over het bestaan van een hogere werkelijkheid en de eigen religieuze opvattingen. Ik heb ervoor gekozen om deze indeling niet aan te houden omdat ik de betekenis van het leven dat wordt ontleend aan het bestaan van een God beter vind passen bij het belang van religie. Als het leven van een respondent veel meer betekent door de aanwezigheid van een god zal religie voor deze respondent zeer belangrijk zijn. Deze betekenis, of afwezigheid van betekenis, zegt veel over het belang dat een respondent hecht aan religie.

Als een na laatste dimensie wordt de Religieuze Socialisatie behandeld in het SOCON en de CV. Deze dimensie meet de religieuze opvoeding en de religieuze oriëntatie tijdens een periode voor het bereiken van volwassenheid. Het SOCON vraagt naar het lidmaatschap dat de respondent had tussen het twaalfde en vijftiende levensjaar en de bijbehorende geloofsgemeenschap of levensbeschouwende groepering. *"Beschouwde u zich toen u tussen de twaalf en de vijftien jaar oud was als lid van een kerk of geloofsgemeenschap?"* Indien de respondent zich op het moment van de afname van de survey niet meer beschouwt als lid van een geloofsgemeenschap of levensbeschouwende groepering maar zich tussen zijn of haar twaalfde en vijftiende levensjaar wel beschouwde als lid wordt er gevraagd naar de leeftijd waarop het lidmaatschap verviel. Vervolgens wordt er gevraagd naar de frequentiedeelname aan religieuze diensten tussen het twaalfde en vijftiende levensjaar en wanneer de frequentie van deelname veranderde. Deze variabelen worden aangevuld door naar een eventuele godsdienstige opvoeding te vragen. De vragenlijst van de CV onderzoekt alleen godsdienstige opvoeding binnen een geloofsgemeenschap of levensbeschouwende groepering.

Religieuze affiliatie bepaald de verbondenheid van de respondent met een bepaalde religieuze of spirituele organisatie. Deze laatste dimensie wordt in elke survey behandeld met een variatie op de vraag die betrekking heeft op het lidmaatschap van een kerkelijke gezindte of levensbeschouwende groepering. Het SOCON en de CV voegen beide een tweede stap toe

aan de bovengenoemde religieuze affiliatie variabel. Voordat de kerkelijke gezindte of levensbeschouwelijke groepering wordt bevraagd stellen deze surveys één variatie op de vraag die betrekking heeft op de zelfbeschouwing van een respondent die zich kan identificeren als lid of behorende tot een kerkgenootschap of levensbeschouwende groepering.

Als we de nationale surveys bekijken als groep zien we grote verschillen tussen de verschillende onderzoeken en de dimensies die binnen de vragenlijsten worden behandeld. De twee surveys die onderzoek doen naar sociale en culturele veranderingen bevatten meer vragen over religie, religiositeit en de verschillende religieuze dimensies. Het SOCON, gegroeid uit een oorspronkelijk religieus georiënteerde survey, bevat alle religieuze dimensies en is dus zeer geschikt om de invloed van religie op andere aspecten van het leven en de levensloop van de respondenten te onderzoeken. CV is in mindere mate geschikt om religie te onderzoeken. De twee religieuze dimensies die in de vragenlijst van de CV ontbreken zijn de persoonlijke religieuze participatie en religieuze saillantie. De nationale surveys die specifieke sociale fenomenen onderzoeken laten religie voor een groot deel achterwege. Zowel het EEB (gefocust op de arbeidsmarkt) als het POLS (gefocust op de leefsituatie) bevatten maar twee van de zeven religieuze dimensies en onderzoeken alleen religieuze affiliatie en interne religieuze participatie. Religie, het belang van religie in het leven van de respondent en religiositeit buiten de geïnstitutionaliseerde vieringen worden in deze surveys geheel over het hoofd gezien. Religie buiten de brede cultureel georiënteerde surveys lijkt meer een bijzaak te zijn met weinig bijbehorende gemeten variabelen. Dit sluit aan bij het beeld dat wordt geschetst over religie als onbelangrijke determinant voor menselijk handelen en de sociale positie.

5. De aanwezigheid van religieuze dimensies binnen internationale sociaal-demografische en culturele surveys

Survey	Religieuze overtuiging	Religieuze exclusiviteit	Externe religieuze praktijk	Persoonlijke religieuze praktijk	Religieuze saillantie	Religieuze socialisatie	Religieuze affiliatie
FFS	x		x		x		x
GGG			x		x		x
EVS	x	x	x	x	x	x	x
WVS	x	x	x	x	x		x

Tabel 2 Verdeling van de religieuze dimensies onder internationale surveys

FFS: Fertility and Family Survey

GGG: Generations and Gender Survey

EVS: European Value Study

WVS: World Value Survey

Wederom wordt in de bovenstaande tabel kort de inhoud van vier verschillende Internationale surveys weergegeven. De vragen of stellingen die in de surveys aanwezig zijn worden onderverdeeld in zeven verschillende religieuze dimensies die voorheen al beschreven zijn. Per religieuze dimensie wordt bekeken wat de verschillende surveys te bieden hebben. In bijlage 2 is een overzicht te zien van de verschillende vragen en stellingen die te maken hebben met religie en religiositeit. Aan de hand van de aanwezigheid de zeven dimensies wordt uiteindelijk de waarde van de surveys als historische bron bepaald.

De dimensie van de religieuze overtuigingen bevat elementen van de persoonlijke religieuze overtuigingen en het accepteren van (of verwerpen van) bepaalde religieuze voorstellingen zoals het geloof in het bestaan van het leven na de dood. De drie aangegeven onderzoeken vragen naar de zelfperceptie van de respondent over hun religieuze positie: *Are you religious?* Verder worden in deze religieuze dimensie verschillende uitspraken aan de respondent voorgelegd die gaan over de persoonlijke religieuze overtuigingen. De FFS en de EVS onderzoeken beide de vorm die het geloof in het transcendente aanneemt: *"Which of the following statements comes closest to your beliefs?"* De EVS en de WVS leggen vervolgens andere statements voor aan de respondent over religieuze overtuigingen. Zowel de EVS als de WVS vragen naar het geloof in God en de hel. De EVS onderzoekt verder de overtuigingen naar het geloven in het leven na de dood, de hemel, zonde, reïncarnatie, de beschermende kracht van talismannen. De WVS onderzoekt de religieuze overtuigingen van de respondent

door vragen voor te leggen die gaan over de achterliggende betekenis van het geloof. Is het geloof er om het leven te verklaren of verklaart het geloof het leven na de dood?

Religieuze exclusiviteit onderzoekt het fundamentalistische aspect van het geloof. In hoeverre is het geloof het exclusieve woord van God en mag hiervan worden afgeweken in bepaalde situaties. De EVS legt verschillende sociale en morele problemen voor aan de respondent. De respondent moet vervolgens aangeven of de religieuze organisatie/ het geloof van de respondent adequate antwoorden geeft op deze problemen. Vanuit een fundamentele perceptie zou de religieuze overtuiging op deze sociale en morele dilemma's een antwoord moeten geven. Zowel in de EVS als in de WVS komen uitspraken voor over de exclusiviteit van religie als het woord van God: *"The only acceptable religion is my religion"*

Bij de dimensie van de externe religieuze praktijk horen vragen of statements over de deelname aan religieuze groepsactiviteiten zoals het gezamenlijke kerkbezoek en andere sociale activiteiten binnen de religieuze groepering. Deze dimensie is aanwezig binnen alle internationale surveys. Een vraag die bij allen terugkomt behandelt de frequentie van deelname aan religieuze bijeenkomsten of religieuze diensten. De EVS en de WVS vullen deze vraag indirect aan door vrijwilligerswerk bij een religieuze organisatie op te nemen als één van de antwoordmogelijkheden binnen een vraag over vrijwilligerswerk en tijdsbesteding.

De vierde dimensie van de persoonlijke religieuze praktijk bevat persoonlijke religieuze bezigheden van de respondent buiten de religieuze bijeenkomsten. Zowel de EVS als de WVS vragen naar de frequentie van bidden buiten de religieuze bijeenkomsten en sociale bezigheden binnen de religieuze groepering. *"How often do you pray to God outside of religious services?"* In de EVS wordt gevraagd naar de mogelijkheid die de respondent heeft om zich buiten de religieuze diensten te verbinden met het transcendent. Verder wordt aan de respondent gevraagd of hij of zij ooit de tijd neemt om te bidden, te mediteren of het leven te overdenken. *"Do you take some moments of prayer, meditation or contemplation or something like that?"*

Variabelen van de religieuze saillantie zijn aanwezig bij alle bekeken surveys. Religieuze saillantie meet de plaats van religie binnen de hiërarchie van je identiteit en vraagt of de religie van de respondent belangrijker is dan de politieke oriëntatie van de respondent. Verder wordt gevraagd naar het belang van religie in het leven van de respondent. Een vraag die bij alle surveys terugkomt heeft betrekking op de opvoeding van kinderen en welke normen en waarden ze moeten meekrijgen van huis uit. Een lijst van mogelijkheden wordt aan de respondent voorgelegd waarvan geloof/religie één van de elementen is. Geloof kan een belangrijke kwaliteit zijn die kinderen mee moeten krijgen en kan hoog in de hiërarchie staan

naast andere waarden zoals goede manieren, onafhankelijkheid en tolerantie. Met uitzondering van de GGS wordt er in alle vragenlijsten gevraagd naar het belang van God in het leven van de Respondent: *How important is God in your life?* Respondenten kunnen vervolgens kiezen uit antwoorden uit een aflopende schaal. Deze schaal gaat van 'heel belangrijk' naar 'helemaal niet belangrijk'. De EVS en de WVS vragen beide naar het belang van bepaalde elementen in het leven van de respondent. De voorgelegde elementen bestaan uit familie, vrienden, vrije tijd, politiek en religie. Deze elementen kunnen vervolgens worden gerangschikt in een hiërarchie. De WVS beschrijft een aantal personen en hun eigenschappen. De respondent moet vervolgens aangeven in hoeverre deze beschreven persoon overeenkomt met de respondent zelf. *Tradition is important to this person; to follow the customs handed down by one's religion or familie* is een van de beschreven personen. Deze beschreven persoon kan belangrijk of onbelangrijk worden gevonden en kan worden vergeleken met het belang dat de respondent hecht aan andere persoonlijke eigenschappen. De EVS onderzoekt verder nog het belang dat de respondent hecht aan religie door te vragen naar de eventuele kracht die de respondent haalt uit religie en in welke mate religie invloed zou moeten hebben op de politiek. Als laatste wordt er binnen de EVS gevraagd naar de elementen die voor een succesvol huwelijk zorgen. Religie is een van de voorgestelde elementen binnen de vraag. Vanuit het antwoord van de respondent kan wederom een hiërarchie worden opgesteld van de elementen die belangrijk zijn binnen een succesvol huwelijk. Binnen deze hiërarchie wordt het belang van religie duidelijk.

Religieuze socialisatie onderzoekt de religieuze opvoeding en de religieuze oriëntatie tijdens een periode voor het bereiken van volwassenheid. Alleen binnen de EVS wordt deze dimensie bevestigd. Dit wordt gedaan door te vragen naar het lidmaatschap van een bepaalde religieuze organisatie in het verleden en de frequentie van kerkbezoek of deelname aan religieuze bijeenkomsten. *"Were you ever a member of a religious denomination?"* en *"How often did you attend religious services when you were 12 years old?"*

Religieuze affiliatie bepaalt de verbondenheid van de respondent met een bepaalde religieuze organisatie. Religieuze affiliatie wordt binnen alle surveys behandeld. De FFS en de GGS vragen met de volgende vraag naar de religieuze affiliatie van de respondent: *"Which religion do you adhere to?"* Beide surveys geven een aantal mogelijkheden die aangepast moeten worden aan de religieuze context van het land waarin de survey wordt afgenomen. De GGS geeft de mogelijkheid om 'geen religieuze affiliatie' aan te geven. De EVS en de WVS gebruiken twee vragen om de religieuze affiliatie van de respondent te bepalen. De eerste vraag bepaalt of de respondent zich beschouwt als lid van een religieuze

affiliatie. *"Do you belong to a religious denomination?"* Deze vraag wordt gevolgd door een lijst met mogelijke religieuze affiliaties waaruit de respondent kan kiezen.

Wederom zit er een groot verschil tussen de verschillende sociale surveys. De EVS en de WVS zijn beide surveys die de veranderende sociale en culturele normen en waarden in de samenleving onderzoeken. Het zijn deze surveys die zich bezighouden met religie en religiositeit binnen de veranderende sociale culturele context. De enige religieuze dimensie die in de survey van de WVS ontbreekt is de religieuze socialisatie. De FFS onderzoekt naast demografische trends ook sociale veranderingen en neemt vier religieuze dimensies mee in de questionnaire. De GGS, de opvolger van het FFS, onderzoekt geen brede sociale en demografische trends maar onderzoekt wel factoren die invloed hebben op gezinsvorming en vruchtbaarheid. De dimensie van de religieuze overtuigingen is geschrapt uit de questionnaire. Ook hier lijkt religie buiten de brede sociaal/culturele surveys steeds meer buiten de boot te vallen als determinant voor menselijk handelingen en de sociale positie.

6. Conclusie

Hoe bruikbaar zijn deze surveys om als historische bron te kunnen worden gebruikt?

Zoals al uit de analyse is gebleken loopt het aantal religieuze dimensies bij de verschillende sociale surveys sterk uiteen. De nationale en internationale surveys die de focus leggen op sociale en culturele veranderingen behandelen over het algemeen een groot deel van de zeven religieuze dimensies. Deze surveys zijn dan ook geschikt om als historische bron verschillende aspecten van religie en religiositeit te meten en in verband te brengen met bepaalde demografische aspecten of aspecten van de levensloop. Deze groep surveys bestaat uit het SOCON, de CV, de EVS en de WVS.

De surveys, zoals het POLS en de EEB, die zich focussen op bepaalde sociale situaties en aspecten stellen minder vragen over religie en religiositeit. Het aantal religieuze dimensies die in deze surveys worden behandeld zijn dan ook beperkt. Deze surveys, stellen alleen vragen over de religieuze affiliatie (lidmaatschap) en religieuze participatie (de externe religieuze praktijk) van een respondent. Door deze beperkte focus worden een aantal belangrijke religieuze variabelen gemist. Daarbij komt dat religieuze affiliatie en religieuze participatie niet noodzakelijk de religieuze oriëntatie van een respondent weergeven. Een respondent kan zondag in de kerk zitten vanwege sociale druk, of zich vanuit een culturele achtergrond identificeren met een bepaalde religieuze stroming. Het POLS en de EEB zijn daarom niet geschikt als historische bron voor het onderzoeken van de impact van religie op de levensloop van de respondenten.

De GGS en de FFS zitten qua bruikbaarheid tussen de bovengenoemde groepen in als bruikbare historische bron. Beide surveys behandelen een beperkt aantal religieuze dimensies waaronder religieuze affiliatie en religieuze participatie. Wat deze groep onderscheidt van de bovenstaande groep is de aanwezigheid van vragen over religieuze saillantie. Deze dimensie geeft het belang van religie en religiositeit weer van de respondent en kan gebruikt worden om de beperkingen van de religieuze affiliatie en religieuze participatie op te vangen. De impact van religie op de levensloop van de respondent zou met deze surveys gemeten kunnen worden. Religieuze dimensies die in verband zijn gebracht met bepaalde levenskeuzes worden helaas buiten beschouwing gelaten.

Mijn advies voor het ontwerpen van een betere sociale survey is om religieuze dimensies met een theoretisch basis en empirische validiteit op te nemen in meerdere sociale questionnaires. De religieuze dimensies die in verband worden gebracht met bepaalde handelingen en levenslopen worden gemeten met een beperkt aantal vragen om het aantal vragen in de questionnaires hanteerbaar te houden. Dit bespaart ook kosten bij het ontwerpen van de sociale surveys. Het herontwerpen van sociale surveys en het opnemen van meer religieuze variabelen kan nieuwe inzichten geven in de rol van religie bij het maken van levenskeuzes, levenslopen en sociale posities. Deze dimensies zijn niet alleen belangrijk voor brede sociaal en culturele surveys die met deze vragen de veranderingen in religie en religiositeit beter in kaart kunnen brengen. Het zijn juist de surveys die zich richten op een bepaald sociaal-demografische aspect die gebruik kunnen maken van deze religieuze dimensies om de rol van religie en religiositeit te bepalen. Als het EBB gebruik zou maken van religieuze dimensies zouden deze mogelijk een verklaring geven

Een belangrijk punt om hier te maken is dat het aantal religieuze dimensies niet gelimiteerd is aan de zeven dimensies die zijn behandeld in dit onderzoek. Zoals al eerder is genoemd bestaan er meerdere religieuze dimensies die zijn voorgesteld door verschillende sociologen. Nog niet elk van deze dimensies is onderzocht, empirisch gevalideerd of in verband gebracht met bepaalde sociale posities of de aspecten van levenslopen. Hier moet nog meer onderzoek naar worden gedaan. Mogelijk kunnen deze dimensies een bijdrage leveren aan het verbeteren van sociale surveys.

Literatuurlijst

- Adiguzel, F., en T. Sobotka, 'Religiosity and spatial demographic differences in the Netherlands' *SOM Research Report 02F65*, University of Groningen (www.ub.rug.nl/eldoc/som/f/02F65/02F65.pdf)
- Adsera, Alicia., 'Marital Fertility and Religion in Spain, 1985 and 1999' *Population Studies* 60:2 (2006), 205-221.
- Adsera, Alicia., 'Religion and Changes in Family-Size Norms in Developed Countries' *Review of Religious Research* 47:3 (2006), 271-286
- Berghammer, Caroline, 'Life Trajectories and Religiosity in Austria' *European Sociological Review* 28:1 (2012), 127-144.
- Berghammer, Caroline 'Religious socialisation and fertility: transition to thirth birth in The Netherlands', *European Journal of Population* 25:3 (2009), 297- 324.
- Berghammer, Caroline, en Dimiter Philipov, ' Religion and Fertility Ideals, Intentions and Behaviour: a Comparative Study of European Countries' *Vienna Yearbook of Population Research* 5 (2007), 271-305.
- Berghuijs, Joantine en Ton Bernts (red), *God in Nederland 1966-2015* (Utrecht, 2016).
- Billet, Jaak, 'Chapter 9 Proposal for questions on religious identity', EuropeanSocialSurvey ed., *Questionnaire Development Report* (London 2002) 339-383
- Boonstra, Onno, Hilde Bras en Marjet Derks, 'Historical research on cultural life scripts. An exploration of opportunities and future prospects', *Historical Social Research* 39:1 (2014), 7-18.
- Fitzgerald, Scott T. en Jennifer L. Glass, 'Conservative Protestants, Normative Pathways, and Adult Attainment' in: Lisa A. Keister en Darren E. Sherkat (red.), *Religion and Inequality in America Research and Theory on Religion's Role in Stratification* (Camebridge, 2014), 97-118.
- Frejka, Tomas, en Charles F. Westoff, 'Religion, religiousness and fertility in the U.S. and in Europe' *Max Planck Institute fore Demographic Research* 8:1 (2006).
- Frejka, Tomas, en Charles F. Westoff, ' Religiousness and Fertility among European Muslims' *Population and Development Review* 33:4 (2007), 785-809.
- Goldscheider, Calvin, *Population, modernization, and social Structure* (Boston, 1971).
- Goldscheider, Calvin, en Danielle Gauvreau, 'Patterns of contraceptive use in the United States: The importance of religious beliefs', *Studies of Family Planning* 22 (1991), 102-115.
- Graaf, Nan Dirk de, en Jonathan Kelley, 'National context, parental socialization, and religious belief: results from 15 nations' *American Sociological Review* 62:4 (1997), 639-659.

- Halman, Loek en Ole Riss eds., *Religion in secularizing Society. The European Religion at the end of the 20th century* (Tilburg 1999)
- Hayward, George M., Lisa D. Pierce en Jessica A. Pearlman, , 'Measuring Five Dimensions of Religiosity Across Adolescence,' *Review of Religious research* 59:4 (2017) 367-393
- Inglehart, Robert en Wayne Baker, 'Modernization, Cultural Change and the Persistence of Traditional Values', *American Sociological Review* 65:1 (2000) 19-49.
- Knippenberg, Hans, *De religieuze kaart van Nederland. Omvang en geografische spreiding van de godsdienstige gezindten vanaf de reformatie tot heden.* (Maastricht, 1992).
- Knippenberg, Hans (red.), *The changing religious landscape of Europe* (Amsterdam, 2005)
- Kok, Jan, 'Church affiliation and life course transitions in The Netherlands, 1850-1970', *Historical Social Research* 42:2 (2017), 59-91.
- Lehrer, Evelyn L., 'Religion as a Determinant of Economic and Demographic Behavior in the United States' *Population and Development Review* 30:4 (2004), 707-726.
- McAndrew, Soibhan en David Voas 'Measuring Religiosity using Surveys', *Survey Question Bank: Topic Overview 4* (2011) 1-15, aldaar 3.
- McQuillan, Kevin, 'When does religion influence fertility?', *Population and Development Review* 30:1 (2004), 25-56.

Bijlage 1.

Religieuze overtuiging

SOCON

V0149 Er bestaat een God die zich met ieder mens persoonlijk bezig houdt.

- 1 helemaal van overtuigd
- 2 van overtuigd
- 3 onzeker over
- 4 niet van overtuigd
- 5 helemaal niet van overtuigd
- 6 nog nooit over nagedacht

V0150 Er is een God, die God voor ons wil zijn.

- 1 helemaal van overtuigd
- 2 van overtuigd
- 3 onzeker over
- 4 niet van overtuigd
- 5 helemaal niet van overtuigd
- 6 nog nooit over nagedacht

V0166 Het leven heeft voor mij alleen maar betekenis omdat er een God bestaat.

- 1 helemaal van overtuigd
- 2 van overtuigd
- 3 onzeker over
- 4 niet van overtuigd
- 5 helemaal niet van overtuigd
- 6 nog nooit over nagedacht

V0167 Het leven heeft zin, omdat er na de dood nog iets komt.

- 1 helemaal van overtuigd
- 2 van overtuigd
- 3 onzeker over
- 4 niet van overtuigd
- 5 helemaal niet van overtuigd
- 6 nog nooit over nagedacht

CV

Op deze kaart staat een aantal uitspraken. Welke uitspraak komt het meest overeen met uw mening over God?

1. Ik geloof niet in God
2. Ik weet niet of er een God is en ik geloof niet dat er een manier is om dat te weten te komen
3. Ik geloof niet in een God die zich met ieder van ons persoonlijk bezighoudt, maar ik geloof wel in één of andere hogere macht
4. Op sommige momenten geloof ik in God, op andere momenten niet
5. Ik geloof in God, al heb ik mijn twijfels
6. Ik geloof zonder twijfel dat God werkelijk bestaat

VAR1345 In welke mate zou u zichzelf een religieus mens noemen. Is dat:-

1. beslist wel religieus,
2. enigszins religieus,
3. nauwelijks religieus,
4. of beslist niet religieus?

VAR1366: Voor hindoes, moslims, joden etc.: tempel, moskee, synagoge in plaats van kerk
Heeft u het idee dat de kerken aansluiten bij uw visie op de zin van het leven:

1. ja, daar sluiten zij in hoge mate bij aan,
2. ja, daar sluiten zij gedeeltelijk bij aan,
3. nee, daar sluiten zij weinig bij aan,
4. of nee, daar sluiten zij totaal niet bij aan?

Religieuze exclusiviteit

SOCON

V0229 Een echtpaar wil bewust geen kinderen, terwijl er medisch geen enkel bezwaar is. Kunt u een dergelijk standpunt aanvaarden of vindt u dat onaanvaardbaar?

- 1 ik vind dat aanvaardbaar
- 2 ik vind dat onaanvaardbaar
- 3 ik heb daar geen mening over

V0230 Moet het volgens u mogelijk zijn dat een vrouw zonder meer abortus (dat is: het opzettelijk onderbreken van de zwangerschap) kan laten uitvoeren als zij dat wenst?

- 1 ja
- 2 nee
- 3 geen mening

V0231 Stel dat een dokter iemand op diens eigen verzoek uit zijn lijden kan helpen door het geven van een spuitje. Moet hij/zij dat volgens u doen of moet hij/zij dat volgens u niet doen?

- 1 wel doen
- 2 niet doen
- 3 geen mening

V0232 Zijn er volgens u omstandigheden waaronder abortus moet worden toegestaan?

- 1 ja
- 2 nee
- 3 geen mening

V0233 Vindt u dat mensen het recht moeten hebben om zichzelf te doden als ze dat willen, of vindt u dat dit verhinderd moet worden?

- 1 ze moeten zonder meer dat recht hebben
- 2 in sommige omstandigheden moeten ze het recht hebben en in andere omstandigheden moet het verhinderd worden
- 3 dat moet zonder meer verhinderd worden
- 4 geen mening

V1358 Beschouwt uw partner zich als lid van een kerk of geloofsgemeenschap

- 1 ja
- 2 nee

3 weet niet

V1359 Welke kerk of geloofsgemeenschap is dat?

- 1 Christelijk
- 2 Hersteld Hervormde Kerk (HHK)
- 3 Rooms Katholiek
- 4 Protestantse Kerk in Nederland
- 5 Nederlands Hervormd
- 6 Gereformeerd
- 7 Oosters Orthodox Christelijke Kerk
- 8 Hindoeïsme
- 9 Boeddhisme
- 10 andere oosterse religie
- 11 Jodendom
- 12 Islam / Moslim
- 13 Humanistisch Verbond
- 14 weet niet
- 15 anders, namelijk

V1359_other Welke andere kerk of geloofsgemeenschap?

Kerk of geloofsgemeenschap:

V1359a Welke specifieke kerk van de Protestantse Kerk in Nederland is dat?

- 1 Protestantse Kerk in Nederland (voorheen Nederlands Hervormd)
- 2 Protestantse Kerk in Nederland (voorheen Gereformeerd)
- 3 Protestantse Kerk in Nederland (voorheen Evangelisch Luthers)
- 4 weet niet

V1359b Welke specifieke richting van de Nederlands Hervormde kerk is dat?

- 1 midden orthodoxe richting
- 2 confessionele richting
- 3 gereformeerde bond
- 4 vrijzinnige richting
- 5 overige richting
- 6 weet niet

V1359c Welke specifieke richting van de Gereformeerde kerk is dat?

- 1 gereformeerde kerken (synodaal)
- 2 gereformeerde kerken, vrijgemaakt (artikel 31)
- 3 Nederlands gereformeerde kerken (buiten verband)
- 4 christelijk gereformeerde kerk
- 5 gereformeerde gemeenten
- 6 oud gereformeerde gemeenten
- 7 overig
- 8 weet niet

CV

VAR211 Beschouwt u de Bijbel als het woord van God?

1. Ja
2. Nee
3. Gedeeltelijk of in een bepaalde zin

VAR1322 In hoeverre klopt de volgende uitspraak voor u. Religie zoek ik zelf bijeen in de wijsheid van allerlei tradities en ideeën. Klopt deze uitspraak:

1. helemaal voor u,
2. gedeeltelijk voor u,
3. of helemaal niet voor u?

VAR1367 >> ENQ: Voor hindoes, moslims, joden etc.: tempel, moskee, synagoge in plaats van kerk.
<< Bent u van mening dat de kerken in staat zijn antwoord te geven op de belangrijke spirituele vragen van deze tijd:

1. ja, daar zijn zij zeker toe in staat,
2. ja, daar zijn zij gedeeltelijk wel toe in staat,
3. nee, daar zijn zij weinig toe in staat,
4. of nee, daar zijn zij zeker niet toe in staat?

INT221s Hoeveel vertrouwen heeft u in kerken en religieuze organisaties?

1. Zeer veel vertrouwen
2. Veel vertrouwen
3. Niet veel, maar ook niet weinig vertrouwen
4. Weinig vertrouwen
5. Zeer weinig vertrouwen
6. Weet niet

(VAR1329s De vrijheid van meningsuiting mag niet zover gaan dat mensen worden gekwetst in hun religieuze gevoelens.

1. Helemaal mee eens
2. Mee eens
3. Niet mee eens, niet mee oneens
4. Mee oneens
5. Helemaal mee oneens
6. Geen mening

Externe religieuze participatie

SOCON

V0143 Bezoekt u wel eens diensten van een kerk of geloofsgemeenschap?

- 1 ja, ongeveer 1 maal per week
- 2 ja, ongeveer 1 maal per maand
- 3 ja, een of enkele malen per jaar
- 4 nee, (praktisch) nooit

CV

VAR204 >> ENQ: Voor hindoes, moslims, joden etc.: tempel, moskee, synagoge in plaats van kerk.
<< Hoe vaak bent u gedurende het afgelopen half jaar naar de kerk geweest. Was dat:

1. eens per week of vaker,
2. eens per 2 weken,
3. eens per maand,
4. minder dan eenmaal per maand,
5. of nooit?

POLS

Heeft u in de afgelopen 12 maanden wel eens activiteiten gedaan voor de kerk, moskee of een levensbeschouwelijke groepering zoals bijv.: kerkenraad, parochieraad, moskeevereniging, huisbezoek, of het rondbrengen van blaadjes?

1. Ja
- 3 Weet niet
3. Nee

Hoe vaak gaat u in het algemeen naar de kerk, moskee of naar een godsdienstige bijeenkomst? Is dat: >> ENQ: Het gaat hier om de persoon die deze vraag beantwoordt <<

1. 1 keer per week of vaker
 4. Minder dan 1 keer per maand
 2. 2 tot 3 keer per maand
 5. of zelden of nooit?
 3. 1 keer per maand
 4. Minder dan 1 keer per maand
 5. of zelden of nooit?
- Weet niet, weigert

EBB

Hoe vaak gaat (\$A: u \$B: hij \$C: zij) in het algemeen naar de kerk, synagoge, moskee of naar een godsdienstige bijeenkomst. Is dat :

1. 1 keer per week of vaker,
2. 2 tot 3 keer per maand,
3. 1 keer per maand,
4. minder dan 1 keer per maand,
5. of zelden of nooit?

Persoonlijke religieuze praktijk

SOCON

V3050 Bidt u wel eens? Zo ja, hoe vaak?

- 1 ja, vaak
- 2 ja, regelmatig
- 3 ja, soms
- 4 nooit

Religieuze Saillante

SOCON

V0203 Mijn levensbeschouwing heeft veel invloed in mijn leven van alledag.

- 1 helemaal mee eens
- 2 mee eens
- 3 niet mee eens, niet mee oneens
- 4 niet mee eens
- 5 helemaal niet mee eens
- 6 nog nooit over nagedacht

V0204 Als ik belangrijke beslissingen moet nemen, speelt mijn levensbeschouwing daarbij een grote rol.

- 1 helemaal mee eens
- 2 mee eens
- 3 niet mee eens, niet mee oneens
- 4 niet mee eens
- 5 helemaal niet mee eens

6 nog nooit over nagedacht

V0205 Mijn levensbeschouwing heeft veel invloed op mijn politieke opvattingen.

- 1 helemaal mee eens
- 2 mee eens
- 3 niet mee eens, niet mee oneens
- 4 niet mee eens
- 5 helemaal niet mee eens
- 6 nog nooit over nagedacht

Religieuze socialisatie

SOCON

V0138 Beschouwde u zich toen u tussen de twaalf en vijftien jaar oud was als lid van een kerk of geloofsgemeenschap?

- 1 ja
- 2 nee
- 3 weet niet

V0139 Welke kerk of geloofsgemeenschap is dat?

- 1 Christelijk
- 2 Hersteld Hervormde Kerk (HHK)
- 3 Rooms Katholiek
- 4 Protestantse Kerk in Nederland GA VERDER NAAR VRAAG V0139a
- 5 Nederlands Hervormd GA VERDER NAAR VRAAG V0139b
- 6 Gereformeerd GA VERDER NAAR VRAAG V0139c
- 7 Oosters Orthodox Christelijke Kerk
- 8 Hindoeïsme
- 9 Boeddhisme
- 10 andere oosterse religie
- 11 Jodendom
- 12 Islam / Moslim
- 13 Humanistisch Verbond
- 14 anders, namelijk GA VERDER NAAR VRAAG V0139

V0139_other Welke andere kerk of geloofsgemeenschap? [INDIEN V0139=14]

Kerk of geloofsgemeenschap:

V0139a Welke specifieke kerk van de Protestantse Kerk in Nederland is dat?

- 1 Protestantse Kerk in Nederland (voorheen Nederlands Hervormd)
- 2 Protestantse Kerk in Nederland (voorheen Gereformeerd)
- 3 Protestantse Kerk in Nederland (voorheen Evangelisch Luthers)
- 4 weet niet

V0139b Welke specifieke richting van de Nederlands Hervormde kerk is dat? [INDIEN V0139=5]

- 1 midden orthodoxe richting
- 2 confessionele richting
- 3 gereformeerde bond
- 4 vrijzinnige richting
- 5 overige richting

6 weet niet

V0139c Welke specifieke richting van de Gereformeerde kerk is dat?

- 1 gereformeerde kerken (synodaal)
- 2 gereformeerde kerken, vrijgemaakt (artikel 31)
- 3 Nederlands gereformeerde kerken (buiten verband)
- 4 christelijk gereformeerde kerk
- 5 gereformeerde gemeenten
- 6 oud gereformeerde gemeenten
- 7 weet niet

V1945 U heeft zojuist aangegeven dat u zich tegenwoordig niet meer beschouwt als kerklid, terwijl u zichzelf vroeger wel als lid beschouwde.

- 1 ja
- 2 nee

SOCIALISATIE

Hoe oud was u op het moment dat u zichzelf niet meer als lid van een kerk beschouwde? Indien u dit niet precies weet, probeer dan uw leeftijd te schatten.

Leeftijd:

V1948 En hoe was dat toen u tussen de twaalf en vijftien jaar oud was? Bezocht u toen wel eens diensten van een kerk of geloofsgemeenschap?

- 1 ja, ongeveer 1 maal per week
- 2 ja, ongeveer 1 maal per maand
- 3 ja, een of enkele malen per jaar
- 4 nee, (praktisch) nooit

V1949 U heeft zojuist aangegeven dat u tegenwoordig slechts enkele malen per jaar of (praktisch) nooit naar diensten van een kerk of geloofsgemeenschap gaat, terwijl u vroeger wel regelmatig ging. Hoe oud was u toen u bent opgehouden met regelmatig deze diensten te bezoeken?

Leeftijd:

V1362 Bent u thuis godsdienstig opgevoed?

- 1 ja
- 2 nee
- 3 enigszins

CV

VAR198A (27)

De volgende vragen gaan over uw levens- of maatschappijbeschouwing. Bent u in een bepaald geloof grootgebracht?

1. Ja
2. Nee

VAR198 (28)

Welk geloof was dat?

1. Rooms-katholiek (RK)
2. Nederlands Hervormd (NH)
3. Gereformeerd
4. Hindoe
5. Islamitisch

- 6. Boeddhistisch
- 7. Ander geloof

Religieuze affiliatie

SOCON

V0133 Beschouwt u zichzelf als lid van een kerk of geloofsgemeenschap?

- 1 ja
- 2 nee
- 3 weet niet

V0134 Welke kerk of geloofsgemeenschap is dat?

- 1 Christelijk
- 2 Hersteld Hervormde Kerk (HHK)
- 3 Rooms Katholiek
- 4 Protestantse Kerk in Nederland
- 5 Nederlands Hervormd
- 6 Gereformeerd
- 7 Oosters Orthodox Christelijke Kerk
- 8 Hindoeïsme
- 9 Boeddhisme
- 10 andere oosterse religie
- 11 Jodendom
- 12 Islam / Moslim
- 13 Humanistisch Verbond
- 14 anders, namelijk GA VERDER NAAR VRAAG V0134_other

V0134_other Welke andere kerk of geloofsgemeenschap? [INDIEN V0134=14]

Kerk of geloofsgemeenschap:

V0134a Welke specifieke kerk van de Protestantse Kerk in Nederland is dat? [INDIEN V0134=4]

- 1 Protestantse Kerk in Nederland (voorheen Nederlands Hervormd)
- 2 Protestantse Kerk in Nederland (voorheen Gereformeerd)
- 3 Protestantse Kerk in Nederland (voorheen Evangelisch Luthers)
- 4 weet niet

V0134b Welke specifieke richting van de Nederlands Hervormde kerk is dat?

- 1 midden orthodoxe richting
- 2 confessionele richting
- 3 gereformeerde bond
- 4 vrijzinnige richting
- 5 overige richting
- 6 weet niet

V0134c Welke specifieke richting van de Gereformeerde kerk is dat?

- 1 gereformeerde kerken (synodaal)
- 2 gereformeerde kerken, vrijgemaakt (artikel 31)
- 3 Nederlands gereformeerde kerken (buiten verband)
- 4 christelijk gereformeerde kerk
- 5 gereformeerde gemeenten
- 6 oud gereformeerde gemeenten
- 7 overig

8 weet niet

CV

VAR201A (29)

Beschouwt u zichzelf als behorend tot een kerkgenootschap of levensbeschouwelijke groepering?

1. Ja
2. Nee

VAR201B (30) Welk kerkgenootschap of levensbeschouwelijke groepering is dat?

1. Rooms-katholiek (RK)
2. Protestantse Kerk in Nederland (PKN / Samen op Weg Kerken)
3. Hindoe
4. Islamitisch
5. Boeddhistisch
6. Ander kerkgenootschap of levensbeschouwelijke groepering

POLS

Gelovig1 (vragenlijstversie B) Tot welke kerkelijke gezindte of levensbeschouwelijke groepering rekent u zichzelf? >> ENQ: Het gaat hier om de gezindte van de persoon die deze vraag beantwoordt <<

1. Geen kerkelijke gezindte of levensbeschouwelijke groepering
2. Rooms-Katholiek
3. Nederlands Hervormd
4. Gereformeerde kerken
5. Protestantse Kerk Nederland
6. Islam
7. Andere kerkelijke gezindte of levensbeschouwelijke groepering

Weet niet, weigert

EBB

Gelovig Tot welke kerkelijke gezindte of levensbeschouwelijke groepering rekent (\$1: u \$2 (\$A: u \$B: hij \$C: zij)) zichzelf?

1. Geen kerkelijke gezindte of levensbeschouwelijke groepering
2. Rooms-Katholiek
3. Nederlands Hervormd
4. Gereformeerde kerken
5. Protestantse Kerk Nederland
6. Islam
7. Joods
8. Hindoe
9. Boeddhist
10. Andere kerkelijke gezindte of levensbeschouwelijke groepering

Bijlage 2.

Religieuze overtuiging

FFS

Which of the following statements comes closest to your beliefs

- there is a personal god
- there is some sort of spirit or life force
- I don't really know what to think
- I don't really think there is any sort of spirit, God, of life force.

Are You religious?

- yes
- somewhat
- No
- don't know

EVS

Q28 Independently of whether you go to church or not, would you say you are

- 1 – a religious person
- 2 – not a religious person
- 3 – a convinced atheist
- 8 – don't know (spontaneous)
- 9 – no answer (spontaneous)

Q30 Which, if any, of the following do you believe in? yes (1) no (2) DK (8)NA (9)

- v119 God
- v120 Life after death
- v121 Hell
- v122 Heaven
- v123 Sin

Q31 Do you believe in re-incarnation, that is, that we are born into this world again?

- 1 – yes (v124)
- 2 – no
- 8 – don't know (spontaneous)
- 9 – no answer (spontaneous)

Q32 Which of these statements comes closest to your beliefs?

- 1 – there is a personal God
- 2 – there is some sort of spirit or life force]
- 3 – I don't really know what to think
- 4 – I don't really think there is any sort of spirit, God or life force
- 8 – don't know (spontaneous)
- 9 – no answer (spontaneous)

Q40 Do you believe that a lucky charm such as a mascot or a talisman can protect or help you?
(v133) definitely not (1) 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 definitely yes (10) DK (88) NA (99)

WVS

V147. Independently of whether you attend religious services or not, would you say you are

- 1 A religious person
- 2 Not a religious person
- 3 An atheist

V148. Do you believe in God?

- 1 Yes
- 2 No

V149. Do you believe in hell?

- 1 Yes
- 2 No

V150. With which one of the following statements do you agree most? The basic meaning of religion is:

- 1 To follow religious norms and ceremonies
- 2 To do good to other people

V151. And with which of the following statements do you agree most? The basic meaning of religion is:

- 1 To make sense of life after death
- 2 To make sense of life in this world

Religieuze exclusiviteit

EVS

Q29 Generally speaking, do you think that your church is giving, in your country, adequate answers to yes (1) no (2) DK (8) NA (9)

v115 The moral problems and needs of the individual 1 2 8 9

v116 The problems of family life 1 2 8 9

v117 People's spiritual needs 1 2 8 9

v118 The social problems facing our country today 1 2 8 9

Q35 These are statements one sometimes hears. Please choose the statement that best describes your view?

- 1 – There is only one true religion (v128)
- 2 – There is only one true religion, but other religions do contain some basic truths as well
- 3 – There is not one true religion, but all great world religions contain some basic truths
- 4 – None of the great religions have any truths to offer
- 8 – don't know (spontaneous)
- 9 – no answer (spontaneous)

WVS

I am going to name a number of organizations. For each one, could you tell me how much confidence you have in them: is it a great deal of confidence, quite a lot of confidence, not very much confidence or none at all? (Read out and code one answer for each): A great deal (1) Quite a lot (2) Not very much (3) None at all (4)

V108. The churches 1 2 3 4

Externe religieuze partijk

FFS

918 How often does your partner attend religious services (apart from weddings, funerals, baptism, and the like)?

- More than once a week
- Once a week
- about once a month
- only at official holidays
- once a year
- (practically) never

GGS

11.02 How often, if at all, do you attend religious services (apart from weddings, funerals, baptisms, and the like)?

_____ times per: Week Month Year

0 – never

EVS

Q5 Please look carefully at the following list of voluntary organisations and activities and say ... a) which, if any, do you belong to?

b) which, if any, are you currently doing unpaid voluntary work for?

A Social welfare services for elderly, handicapped or deprived people

B Religious or church organisations

C Education, arts, music or cultural activities

D Trade unions

E Political parties or groups

F Local community action on issues like poverty, employment, housing, racial equality

G Third world development or human rights

H Conservation, the environment, ecology, animal rights

I Professional associations

J Youth work (e.g. scouts, guides, youth clubs etc.)

K Sports or recreation

L Women's groups

M Peace movement

N Voluntary organisations concerned with health

O Other groups

P None (spontaneous)

Q25 Apart from weddings, funerals and christenings, about how often do you attend religious services these days?

1 – more than once week

2 – once a week 3 – once a month

4 – only on specific holy days

5 – once a year

6 – less often

7 – never, practically never

8 – don't know (spontaneous)

9 – no answer (spontaneous)

WVS

Now I am going to read off a list of voluntary organizations. For each organization, could you tell me whether you are an active member, an inactive member or not a member of that type of

organization? (Read out and code one answer for each organization): Active member (1) Inactive member (2) Don't belong (3)

- V25. Church or religious organization
- V26. Sport or recreational organization
- V27. Art, music or educational organization
- V28. Labor Union
- V29. Political party
- V30. Environmental organization
- V31. Professional association
- V32. Humanitarian or charitable organization
- V33. Consumer organization
- V34. Self-help group, mutual aid group
- V35. Other organization

V145. Apart from weddings and funerals, about how often do you attend religious services these days?

- 1 More than once a week
- 2 Once a week
- 3 Once a month
- 4 Only on special holy days
- 5 Once a year
- 6 Less often
- 7 Never, practically never

Persoonlijke religieuze praktijk

EVS

Q33 Please choose a number on the card to describe how true this statement is for you?
I have my own way of connecting with the Divine without churches or religious services (v126)
Not at all (1) 1 2 3 4 5 Very much (5) DK (8) NA (9) (scale)

Q38 Do you take some moments of prayer, meditation or contemplation or something like that?

- 1 – yes (v131)
- 2 – no
- 8 – don't know (spontaneous)
- 9 – no answer (spontaneous)

Q39 How often do you pray to God outside of religious services? Would you say

- 1 – every day (v132)
- 2 – more than once a week
- 3 – once a week
- 4 – at least once a month
- 5 – several times a year
- 6 – less often
- 7 – never
- 8 – don't know (spontaneous)
- 9 – no answer (spontaneous)

WVS

V146. Apart from weddings and funerals, about how often do you pray? (Code one answer):

- 1 Several times a day

- 2 Once a day
- 3 Several times each week
- 4 Only when attending religious services
- 5 Only on special holy days
- 6 Once a year
- 7 Less often
- 8 Never, practically never

Religieuze saillantie

FFS

713 Here is a list of qualities children can be encouraged to learn at home. Which, if any, do you consider especially important? please choose five

- good manners
- independence
- hard work
- feeling of responsibility
- imagination
- tolerance and respect for other people
- thrift, saving money and things
- determination, perseverance
- religious faith
- unselfishness
- obedience

919 How important is God in your life?

- Very important
- rather important
- neither unimportant nor important
- Rather unimportant
- Totally unimportant.

GGS

11.03 I am going to read out some statements about religious ceremonies and I would like you to tell me to what extent do you agree or disagree with each one.

Agreement Scale. strongly agree- agree- neither agree nor disagree- disagree- strongly disagree

- a. It is important for an infant to be registered in the appropriate religious ceremony
- b. It is important for people who marry in registry offices to have a religious wedding too
- c. It is important for a funeral to include a religious ceremony

SAILATIE

blz 79

11.08 Here is a list of qualities that children can acquire. Which, if any, do you consider to be especially important? Please choose up to three and mention them in the order of importance.

Show Card 11.08: Qualities of Children.

- 1 – good manners
- 2 – independence
- 3 – hard work
- 4 – feeling of responsibility
- 5 – imagination
- 6 – tolerance and respect for other people

- 7 – thrift, saving money and things
- 8 – determination, perseverance
- 9 – religious faith
- 10 – unselfishness
- 11 – obedience

Most important quality _____ Second most important quality ____ Third most important quality ____

EVS

Please say, for each of the following, how important it is in your life. scale: very important (1) quite important (2) not important (3) not at all important (4) DK (5) NA (6)

- v1 Work
- v2 Family
- v3 Friends and acquaintances
- v4 Leisure time
- v5 Politics
- v6 Religion

Q27 Do you personally think it is important to hold a religious service for any of the following events? (yes 1 /no 2) (DK 8/NA 9)

- v111 Birth
- v112 Marriage
- v113 Death

Q36 And how important is God in your life? Please use this card to indicate - 10 means very important and 1 means not at all important.

scale not at all important (1) 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 very important (10) DK (88) NA (99)

Q37 Do you find that you get comfort and strength from religion or not?

- 1 – yes
- 2 – no
- 8 – don't know (spontaneous)
- 9 – no answer (spontaneous)

Q42 Here is a list of things which some people think make for a successful marriage. Please tell me, for each one, whether you think it is very important, rather important or not very important for a successful marriage?

very important (1) rather important (2) not very important (3) DK (8) NA (9) v136

- A Faithfulness
- B An adequate income
- C Being of the same social background
- D Shared religious beliefs
- E Good housing
- F Agreement on politics
- G Living apart from your in-laws
- H Happy sexual relationship
- I Sharing household chores
- J Children
- K Being willing to discuss the problems that come up between husband and wife
- L Having some time for one's own friends and for personal hobbies/activities

Q52 Here is a list of qualities which children can be encouraged to learn at home. Which, if any, do you consider to be especially important? Please choose up to five mentioned (1) not mentioned (2) DK(8) NA (9)

A Good manners

B Independence

C Hard work

D Feeling of responsibility

E Imagination

F Tolerance and respect for other people

G Thrift, saving money and things

H Determination, perseverance

I Religious faith

J Unselfishness

K Obedience

None (spontaneous)

WVS

V4 For each of the following, indicate how important it is in your life. Would you say it is (read out and code one answer for each): Very important (1) Rather important (2) Not very important (3) Not at all important (4)

V4. Family

V5. Friends

V6. Leisure time

V7. Politics

V8. Work

V9. Religion

v 12 Here is a list of qualities that children can be encouraged to learn at home. Which, if any, do you consider to be especially important? Please choose up to five! (Code five mentions at the maximum): Mentioned (1) Not mentioned (2)

V12. Independence

V13. Hard work

V14. Feeling of responsibility

V15. Imagination

V16. Tolerance and respect for other people

V17. Thrift, saving money and things

V18. Determination, perseverance

V19. Religious faith

V20. Unselfishness*

V21. Obedience

V22. Self-expression

Now I will briefly describe some people. Using this card, would you please indicate for each description whether that person is very much like you, like you, somewhat like you, not like you, or not at all like you? (Code one answer for each description): Very much like me (1) Like me (2) Somewhat like me (3) A little like me (4) Not like me (5) Not at all like me (6)

V70. It is important to this person to think up new ideas and be creative; to do things one's own way.

V71. It is important to this person to be rich; to have a lot of money and expensive things.

V72. Living in secure surroundings is important to this person; to avoid anything that might be dangerous.

V73. It is important to this person to have a good time; to “spoil” oneself.
V74. It is important to this person to do something for the good of society.
V74B. It is important for this people to help the people nearby; to care for their well-being
V75. Being very successful is important to this person; to have people recognize one’s achievements.
V76. Adventure and taking risks are important to this person; to have an exciting life.
V77. It is important to this person to always behave properly; to avoid doing anything people would say is wrong.
V78. Looking after the environment is important to this person; to care for nature and save life resources.
V79. Tradition is important to this person; to follow the customs handed down by one’s religion or family.

V152. How important is God in your life? Please use this scale to indicate. 10 means “very important” and 1 means “not at all important.”
Not at all important (1) 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 Very important (10)

Please tell us if you strongly agree, agree, disagree, or strongly disagree with the following statements: Strongly agree (1) Agree (2) Disagree (3) Strongly disagree (4) DK (-1)

V153 Whenever science and religion conflict, religion is always right.
V154 The only acceptable religion is my religion.
V155 All religions should be taught in our public schools.
V156 People who belong to different religions are probably just as moral as those who belong to mine

Religieuze socialisatie

EVS
q 24 Were you ever a member of a religious denomination?
1 – yes (v107)
2 – no
8 – don’t know (spontaneous)
9 – no answer (spontaneous)

Q24a Which one?
1/15 – RELIGION 1 -15.....[A]
(v108) 2 – RELIGION 2.....[B]
16 – Other, please specify (WRITE IN):..... (v108a)
88 – don’t know (spontaneous)
99 – no answer (spontaneous)
77 – not applicable

Q26 Apart from weddings, funerals and christenings, about how often did you attend religious services when you were 12 years old?
1 – more than once week (v110)
2 – once a week
3 – once a month
4 – only on specific holy days
5 – once a year 6 – less often
7 – never, practically never

- 8 – don't know (spontaneous)
- 9 – no answer (spontaneous)

Religieuze Affiliatie

FFS

917 Which religion do you adhere to?

- Catholic
- Protestant
- Christian orthodox
- Freethinking
- Jewish
- Islamic
- Other

GGS

11.01 Which religious denomination do you adhere to, if any? [Comment: The list below was designed for the UK. In each country, this list should be designed so that the most common denominations in that country come first and all denominations relevant to that country are included. The following denominations need to be included in the list regardless of their prevalence in a country: Roman Catholic, Protestant, Orthodox (Russian/Greek/etc.), Jews, Muslim, Hindu, Buddhist.]

- 1 – Protestant / Church of England / Church of Scotland
- 2 – Roman Catholic
- 3 – Buddhist
- 4 – Hindu
- 5 – Muslim
- 6 – Jewish
- 7 – Sikh
- 8 – Orthodox (Russian/Greek/etc.)
- 9 – other Christian
- 10 – other religion
- 11 – none

EVS

Q23 Do you belong to a religious denomination? 1

- yes (v105)
- 2 – no -----> GO TO Q24
- 7
- 8 – don't know (spontaneous) -----> GO TO Q24
- 9 – no answer (spontaneous) ----- > GO TO Q24

SHOW CARD 23a Q23a Which one?

- 1 – RELIGION 1-15
- 16 – Other, please specify (Write in):.....
- 88 – don't know (spontaneous)
- 99 – no answer (spontaneous)
- 77 – not applicable

WVS

V144. Do you belong to a religion or religious denomination? If yes, which one? No: do not belong to a denomination

- no
- Yes:
- Roman Catholic
- Protestant
- Orthodox (Russian/Greek/etc.)
- Jew
- Muslim
- Hindu
- Buddhist
- Other (write in----)